БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

50-Д ЧЫЛГА ЧЕДИР 118 ХОНУК АРТКАН!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. ИЮЛЬ 12 СРЕДА № 463 (6800).

Өртээ 2 көп.

Чер байлааның ажыл-ишчилериниң конгрези

Чер байлааның ажыл-ишчилериниң Москвага июль 10-да ажыттынган конгрези «Чер байлааның үлетпүрүнге техниктиг депшилге дээш!» деп лозуңнуг. Чер байлааның ажыл-ижиниң эртемденнериниң болгаш тускай эртемниглериниң ужуражыышкыннарының төөгүзүнде бо конгресс эң хөй телээлерлиг. Москвага делегейниң 44 чурттарындан ийи муң хире киржикчилер келген.

Чер байлааның ажыл-ишчилериниң конгресстери улустарның аразынга кады ажылдажылганы хөгжүдеринге дөгүм болуп турар деп, делегейниң чер байлактарының ажыл-ишчилериниң ужуражыышкынын Кремльдиң съездилер ордузунга ажыткаш, оргкомитеттиң даргазы, ССРЭ-ниң хөмүр даш үлетпүрүнүң министри Б. БРАТЧЕНКО демдеглээн.

Ооң дараазында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының ораличызы Н. А. Тихонов сес алган. Чер байлааның ажыл-ишчилериниң V делегей конгрезиниң киржикчилеринге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң байыр чедирген чагаазын ол номчуп дыңнаткан.

—⊙—

Чер байлааның ажыл-ишчилериниң бешки делегей конгрезинге

Чер байлааның ажыл-ишчилериниң V делегей конгрезиниң киржикчилеринге Совет Эвилелиниң чазаалыың өмүнээзинден изиг байыр чедирип тур мен.

Чер байлааның ажыл-ишчилериниң конгресстери чыылдырары — бүгү диптерниң чер байлактарының бүдүрүлге черлериниң эртемденнериниң болгаш тускай эртемниглериниң аразынга ажыл-ишчи холбаа, харылзааларны тургузарының, быжыглаарының база бир хевири болгай. Чер байлааның эртем, техниказының өйү келген эң чугула айтырыгларын конгресске бүгү талалыг, ханы чугаалажыры, чер байлаа тывар бүдүрүлгелериниң ажылының делегей дуржулгазын нептерелдири техниканы улам ыңай депшидериниң, ажылдан турарларның күш-ажылын чиигедириниң, бүдүрүлгени организастаарын сайзырангайжыдарының эң чугула сорулгаларын шиитпирлээринге дөгүм болуп шыдаар.

Совет улус болгаш депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен бо чылын Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюн—Совет социалистиг күрүнениң төрүттүнгениниң алдарлыг юбилейин демдеглээр. Бистиң чуртувус хожудангай турганындан делегейниң бедик сайзырангай экономикалыг болгаш культуралыг күрүнези кылдыр төөгүлүг кыска хуусаада сайзырай берген.

Ам Совет чурт эртем-техниканың болгаш ажыл-агыйның эң нарын сорулгаларын шиитпирлеп шыдаар, эң чаа техника-биле чепсеглеттен, күчүлүг социалистиг үлетпүрлүг. Чурттуң экономиказының база бир үндезини чер байлаа тывар үлетпүрүү кайгамчык улуг ужур-дузалыг деп үнелеп турар бис. Амгы үеде хөмүр даш, демир болгаш өске-даа ажыктыг хөй байлактар тыварының хемчээлдериниң талазы-биле ССРЭ делегейде бирги черни эзлеп турар.

Бистиң инженерлеривис биле техниктеривис, эртем ажылдакчылары, конструкторлар болгаш машина тургузукчулары чер байлактарының ажыл-ишчилериниң хөй кижилиг хүрээлеңи-биле кады шахтёрларның күш-ажылын чиигедир, ону улам бүдүрүкчүлүг, озал-ондак чок болдурар дээш, ажылиштин эң чогумчалыг аргаларын, чер байлааның машиналарын, приборларын, аппараттарын тургузарынче бүгү күжениишкиннерин угландырып турар. Бистиң чуртувуста шахтёрлар алдар, хүндүткелге хүрээлеткен. Күрүне оларның амыдыралының социал болгаш культура-чуртталга байдалдарын экижидеринге болдунар-ла бүгү чүүлдерни кылып турар.

Совет Эвилели эртем-техника болгаш даштыкы садыг харылзааларын калбаа-биле тудуп турар. Ол харылзаалар чылдын-на улам калбарып, сайзырангайжып турар.

Чер байлааның ажыл-ишчилериниң бешки делегей конгрезиниң киржикчилериниң үре-түнелдиг, чедиишкиниг ажылдаарын күзеп, ук конгресс чурттарның аразында эртем-техниктиг харылзааларны, ажыл-ишчи кады ажылдажылганы болгаш билчиишкини улам быжыглаарынга чугула үлүг-хуулу киирер деп чүвеге ыяк бүзүреллиимни илергейлеп тур мен.

А. КОСЫГИН,
ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы.

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬДУҢ КҮЖҮ

Бистиң Төрээн чуртувустуң ажылчы чоннары, бурунгаар депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен каш-ла ай болгаш, бистиң чуртувуска улустуң эрге-чагыргазын чаалап берген Улуг Октябрьның чартык үс чыл оюн байырлаар. Байырлал хүнү чоокшулаан тудум-на, ажыл-ишчи чедиишкиннер улам өзүп, кайгамчыктыг ажыл-херектер бүттүнүп турар. Совет кижилериң төөгүлүг, өндүр чаагай чаалап алышкынары СЭКП ТК-ның Теизтерипде тодазы-биле көргүстүнген.

Республиканың улусчу контролёрлары юбилейлиг чылдың эрткен үеинде эвзоо эвес организастыг хемчеглерни ап, ажыл-атый, культура тургузуушкунунга төлептиг салыышкынны киргеннер. Улусчу контролёрларның кириишпейн, шиитпирлеппейн турар айтырыглары ам чок. Ынчангаш улусчу контроль бөлүктериниг калбак масеаны хаара туткан, тускай эртемниглерни киириштирген. Шагның дөрт үеларинде докторлар-даа, түр-даа тургустунуп, боттарынга байлак дуржулгаларны шиңгээдип алган улусчу контроль бөлүктери болгаш дузалаар постулар кайы хөй. Олар боттарының ажыл-чорудулгаларын ажыл-агый кампанияларының аайы-биле үргүлүү чаарты организастап, бар четпестерни илередиринге болгаш оларны узуткан чок кылырынга улуг рольду ойнап келгеннер. Күрүнеиң акша-хөрөнгизинге болгаш эт-хереселинге камналга чок, удуртканы албан организация болгаш үлетпүр бүдүрүлге черлериниң корум-чурумун саңдарадыр, ажылын суларадыр, артык чарыгдалдар болгаш күрүнеге когарадар кылыр кижилер улусчу контроль бөлүктериниң болгаш кежигүннериниң көскү караандан чайлавас апарган.

Ажылда бар четпестерни илередип, ону чайладырының оруктарын айтып, мурнунга салдынган сорулгаларын чедиишкиниг күүседип турар улусчу контроль комитеттери болгаш бөлүктери эвзоо эвес. Оларга Таңды, Каа-Хем район комитеттери, Улуг-Хемниң Жданов аттыг, Чөөн-Хемчиктиң Ленин аттыг колхозтарында болгаш «Сүт-Хөл», «Найырал» совхозтарда бөлүктер хамааржыр. Оларның эки ажылының чажыттыры түдел?

Улусчу контроль бөлүктериниң ажыл-чорудулгаларының көскү түңнелдери партийжи удуртулгада деп чүве билдингир. Маңаа чижек кылдыр партияның Таңды райкомун ап болур. Чер-черде бөлүктериниң болгаш постуларының ажылынга хамаарышкан айтырыгларны райкомнуң болгаш парткомнарның бюроларынга доктаамал чугаалажып, оларның ажылын хүн бүрүде билдилии-биле удуртуп, илереттинген четпестерни дарый чайлаткан турарынче угланган дөмтиг хемчеглерни ап келген. Ооң түңнелинде улусчу контролёрларның бот-идепкейн бедээн, олар организас талазы-биле өзүп быжыккан.

Ол ышкаш Улуг-Хем районда Ждавов аттыг колхозта улусчу контроль бөлүүнүң ажылының арга-дуржулгазын база айтыры чугула. Ажылагыйның кол-кол участоктарында постуларны үш-дөрт кижи составтыг тургускулаан. Оларның чоруткан ажылдарының болгаш хыналдаларының түңнелдерин партия комитединиң бюрозунга, колхоз баштаар черинге, көдээ Советтиң күүскомунга болгаш бөлүктүң хуралында дарый чугаалажып, эки таланың түңнелин чедип алыры чаңчыл болу берген. Бо талазы-биле улусчу контролёрлар Доңгак Тамдын, Фавна Байыр, Василий Тамдын-оол олар черле эки ажылдап келгеннер. Бөлүктүң мурнунда ам салдынып турар кол сорулга — чайлаглаашкынны организастыг эртирери, кажаа-хорааның байдалын доктаамал эки ёзуга тудары, малга четтир санныг чемин чогуур үеде белеткээри, юбилейлиг чылдың ажаап алышкынынга организастыг белеткелди хандырары, колхозчуларның амыдырал-чуртталгазын болгаш культуразын экижидери дээш шулдургу ажылдаары болур.

Бүгү-ле черлерде улусчу контроль бөлүктериниң ажылы бир аай эки тургустунган деп болбас. Боттарының ажыл-чорудулгазынга мурнакчыларның үлегер-дуржулгазын шиңгээдир, ажылдың өскүлүн болгаш арганын үениң байдалынга таарыштыр тургузар, бүдүрүлгениң болгаш чоннуң амыдырал хандырылга айтырыгларынче хамааржып кирер, четпестерни дарый илередип, ону дүрген чайладыр талазы-биле ыракта четпес ажылдап турар комитеттер болгаш бөлүктер ам-даа бар. Үр үениң иштинде Тес-Хемниң, Барыын-Хемчиктиң район комитеттери кошкак ажылдап келген. Республиканың улуг бүдүрүлге черлери болур Ак-Довуракта болгаш Хову-Аксында бөлүктериниң ажыл-чорудулгазы чогуур деңнелдерде тургустунмайн турар.

Чүүн-даа мурнунда ол черлерде партия организацияларының улусчу контролёрларының ужур-дузазын чедир үнелевейн, оларның ажылын сонуургавайн, оларга даянып ажылдавайн турарын демдеглээр ужурлуг. Ол ышкаш бөлүк удуртукчуларынга шилилгени кошкак чорудуп, партийжи принципиалдыг, ажыл-ишчи бүдүштүг, бот-инициативалыг, организакчы билдилиг кижилерни депшитпейн турарында болур. Ооң-биле чергелештир улусчу контрольдуң район комитеттери боттарының черчерде бөлүктерин болгаш постуларын хүн бүрү билдилии-биле удуртпайн, ажыл-херектиң арга-методтарынга өөретпейн, хыналданы кошкак тургусканы-биле тайылбырлап болур.

Совет эрге-чагырганың баштайгы хүннеринде-ле Владимир Ильич Ленин албан организация болгаш бүдүрүлге черлеринге масса чоннуң киржилгезин калбартырын, оларның ажыл-чорудулгазын бүгү улустуң хыналдазынга тургускаш, илереттинген четпестерни шиитпирлии-биле чайлаткан турарын онзалап айыткан. Ынчангаш улуг баштыңчының ол чагыгларын улусчу контролёрлар ыдыктыы-биле сагып, ажыл-хөрөөнге удуртулга болдурары чугула.

Сорулга чүл дээе, бөлүктериниң болгаш постуларының кежигүннеринге улус ажыл-агыйының болгаш культура тургузуушкунунуң аайы-биле тускай эртемниглерни дамчыштыр масса чоннуң калбаа-биле киириштирери, оларның бот-идепкейин көдүреря, оларны билдилии-биле удуртуру болур. Улусчу контролёрлар-биле, бөлүктер даргалары-биле тускай семинарларны план ёзугаар чорудуп, оларны ажылдың арга-методунга өөредип, аңаа партийжи салдарны күштелдиреря чугула. Ол ышкаш контрольдуң район комитеттеринде болуп бөлүктеринде улусчу контрольдуң күжү саңныккен дээрзинге долу бүзүреп турары ышкаш, шак ынчаар ажылдаары оларның дөрт хүлээлгеен дээрзин утпаза чогуур.

МООЛ УЛУСТУҢ РЕВОЛЮЦИЯЗЫНГА АЛДАР КЫЛДЫР

Моолга улустуң революциязының 46 чыл оюнга болгаш Моол Арат Республиканың тургустунганынга турасказаткан байырлыг хурал дүүн СЭКП Кызыл хоорюмунуң хуралдаар залынга болуп эрткен. Аңаа партия, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниитн организацияларының, хоорайның бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң төлөлекчилери киришкен.

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черинин секретары П. Т. Киселев аңаа илеткел кылгаан. Хуралдың киржикчилерге МАР-ның Тывага чоок аймактары—Завхан, Баян-Өлгий болгаш Убса-Нур аймактарының ажылчы чоннарынга телеграммаларны чоруткан.

Хуралдың өөлүнде бот-тывыңгыр уран түүлдүң концерти болган.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КҮШ-АЖЫЛЫ ХҮНҮ

Септелгениң темпизи дүрген

Барыын-Хемчик районнуң хову-шөлдеринде чаагай дүжүт үнүп турар. Юбилейлиг чылдың чаа дүжүдүн ажаарынга белеткелди районнуң ажыл-агыйлары багай эвес чорудуп турар.

Планда көрдүнген септезе чогуур 46 комбайнның 30-нин септеп дооскан. Тараа ажаар комбайннарны септээр ажылдың темпизи «Шеклээр» совхозта дүрген. Мында ам планда көрдүнген 19 комбайнның 16-зы белен. Ук ажыл-агый чериниң Аяңгаты салбырының ажылчыннары хову турлагларын база септеп эгелээннер.

Пландан ажыр

Улуг-Хем ыяш ажыл-агый чериниң коллективи юбилейлиг чылдың чартык чылда бүдүрүлге программазын 105,8 хуугa күүсеткен. Тудугга хереглээр ыяш дажыглаарының планын 102 хууга боттандырган. Дилиг материалдарын белеткээриниң темпизин дүргедеткининден, тудуг черлери хөй материалды алган.

Коллективтер аразынга калбарган социалистиг чарыштың бирги черин Ырбанның ыяш белеткээр коллективи чартык чыл планын 121 хууга күүсеткеш, ээлээн.

Салбырның дээре чолаачызы

«УТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырының чолаачыларының аразында Петр Доңгакович Серзэниң ажыл-херээ кесиү черни эзлеп турар. Ол автомашиназа капитал септелге чокка 21394 километрни эртип, эткен чылын 738 кг ыывар түүлду камнап алган.

Бо юбилейлиг чылдың часы тарылгазында Арыг-Үзүү суурнуң төп шаңындан 18—20 километр ырак ховуларже хүнде 3—4 катап үрезин соөртүп, чаштырылга агрегаттарының ажылын үзүктелдирбээн. Бо чылдың дүжүт ажаап алыышкынынга мурнакчы чолаачы белеткеннип, эткен чылдан артык түңнелдерни чедип алыр сорулганы салып турар.

Петр Доңгакович ажылдаевышаан, чолаачы өөрү-биле кады Арыг-Үзүүнге барып өөренип тургаш, ийиги класстың чолаачызының курузун чедиишкиниг доозуп ап, бодунуң мергежилин улам бедиткен.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Люцернаны кезе берген

«Элегес» совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазының мал чеми белеткекчилери сиген шөлдеринче үнген. Суггаттыг шөлдерде тараан 848 га люцернаның баштайгы кезилдезин эштер Юрий Карагусов биле Тана Түгер-оолдуң ийи механизастаттынган звенолары чорудуп турар. Оларның эргезинде ийи сиген сараатчакчылары, алды сиген кезер машиналар, аскылыг волокушалар болгаш элээн каш дырбааштар бар. Кезер чеде берген үжен ажыг га люцернаны баштайгы хүннерде ажааган.

Кулузунчулар юбилейлиг чылда 1562 тонна мал чемин белеткеп алыр хүлээлгелиг.

КЫРГЫЛДА ПУНКТУЗУНДА

«Мурнакчы» колхозтуң кыргылда пунктузунда ажыл-иш бо хүннерде хайныышкынныг чоруп турар. Пунктуда 20 электроагрегаттарны дерип тургускулаан.

Мында хүн санында 600—700 хойларны кыргып турар. Колхоз ниитизи-биле 18000 хойнуң кыргылдазын чорудар планныг.

Дуржулгалыг кыргыкчылар Б. Саая, М. Донгак, Х. Мөңгүн-оол электрилиг хачы-биле хүнде 50—70 хойну кыргып, социалистиг чарыштың мурнакчылары болуп келгеннер.

Моторист К. Паву электроагрегаттарның үзүктелиишкин чок бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хандырып турар. Агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок болза-даа, кыргыкчылар кызымак ажылдаанының түңнелинде колхоз юбилейлиг чылдың бирги чартыында күрүнеге 9 тонна дүк садар планын хуусаа бетинде ажыр күүсеткен.

Т. ТЮЛЮШ.

Күзенчиг аалчылар

Тоджуның район төвүнүн Культура бажыңының агиткультбригадазы ыраккы сүт-бараан фермаларының, хойжуларның күзенчиг аалчызы апарган. Агиткультбригаданың кежигүннери солун лекция, беседадан аңгыда, көрүкчүлерге янзы-бүрү программалыг концертти көргүзүп турар. Бригада кежигүннери чоокта чаа «Совет Тыва» колхозтуң Аазас хөлдүң эриинде сүт-бараан фермазынга аалдап чорааш, боттарының талантызын сонуургатканнар.

Бригаданың артистериниң программазында ырлар, шүлүктер, баснялар, шоодуглар болгаш танцылар бар. Бот-тывыңгыр артистер Ч. Долуманың басня чугаалаарын, ыраажы Саринанын «Ырлаал, чүрөөм» деп ырызын ферманың салчылары, кадарчылары аажок сонуургааннар. Ам бригада «Май 1-зи» колхозтуң сүт-бараан фермаларынга, хойжуларынга баары-биле белеткеннип турар.

Даараныкчыларның чедиишкини

Совет эрге-чагырганың чартык үүс чыл алдарлыг байырлалынга чедиишкиниг ужуражыр, бүдүрүлге планын сан болгаш шынар талазы-биле бедик көргүзүглерлиг күүседир дээш Кызылдың даараныларга комбинады социалистиг чарыштың бедитиен хүлээлгелерин алгаш, шудургу ажылдап турар.

Комбинаттың даараныкчылары юбилейлиг чылдың баштайгы кварталының планныг даалгазын 101,3 хуу, ийиги кварталдыын 107,3 хуу, чартык чылдыын 104,2 хуу күүсеткен.

Коллективте чаржып турар сес бригадаларның социалистиг чарыжының квартал түңнелинде мастер Н. Вахрушеваның хереженен улустуң болгаш школа назылыг база школа назыны четпээн уругларның платьелерин даараар 30 кижилиг бригадазы бүдүрүлге онаалдазын 105 хуу чедиргеш, тиилекчи болган.

Бүдүрүлгеге үр чылдарда ажылдап келген дуржулгалыг мастерниң бригадазы чүгле ийиги кварталда көскү чедиишкинни чедип алган эвес, харын беш чылдың ийиги чылының эгезинден бээр айлар, кварталдар планнарын өске бригадалардан бедик көргүзүглүг күүседип келгилээнинден мурнакчы бригада болуп, коллективтиң хүндүтнелин чаалап алган.

Шалыпчы бригада баштайгы кварталда чаалап алганы тиилекчи бригадага кварталдап тыпсыр вымпелин быжыы-биле хевээр тутпушаан, 40 рубльдиң шаңналын база алган.

Ол ышкаш июнь айда эки көргүзүглерни чедип алгылаан бригадалар коллективте эвзоо эвес. Оларның бирээзинге мастер А. Елисееваның удуртканы № 4 бригаданы хамаарыштырып болур. Бригада квартал планын эки күүсеткининден аңгыда, чүгле июньга онаштыр боттарынга алган хүлээлгезин 108 хуу күүсеткен болгаш бригаданың кежигүннери янзы-бүрү платьелер даараар онаалгаларын кижи бүрүзү ажыр күүсеткилээн.

Хевеңниг даараныларга кылыр ийи эзлчег-биле ажылдаар № 1 болгаш 2 бригадаларның мастерлери коммунистер Л. Монастыршина, Е. Васильева июньга онаштыр бүдүрүлге планын 103—103 хуу, а чартык чылдыын 102 хуу чедирген.

Комбинатта даараныкчылар Р. Егорова, Е. Ерчукова, Р. Сумбаа бедик көргүзүглүг болганнар.

Даараныкчылар ам үшкү кварталдың онаалдазын чедиишкиниг күүседир сорулганы салганнар.

С. ТАМЧАЙ.

Э р-х е й!

Комсомолчу Шивит Шир-оол Улуг-Хем районнуң Ак-Тал суурга 1965 чылдың кыжынында чедип келген.

— Мындыг бичии оол канчап кино үндүрер боор?

— Ийи ай хире болгаш Ак-Тал суурдан дезиптерге, бис чүгле ооң сураан дыңнап артып каар бис.

Чаа кино механигин чамдык чурттакчылар шак мындыг сестер-биле уткаан.

Элээн каш айлар эрткен соонда ак-талчыларның аразынга шуут өске чугаалар тыптып эгелээн:

— Шир-оол шыдай-дыр ийин! Кино көргүзүп турда эр-хей!

Шынап-ла баштайгы үеде кинолап кээр кижилер ховар турган болза, Шир-оол кино көргүзүп эгелей бергенде, улус клубче мырыңай сактып кээр апарган. Ол кино көргүзер дээнде чамдык механиктер ышкаш, клуб эжиинге көрүкчүлерни манап турбас, хүндүс-ле хөй билеттерни садып кааптар. Кино эгелээриниң мурнунда Шир-оол ооң утказын ыысказы-биле тайылбырлап бергеш, оон көргүзер чаңныг кижи.

Ак-Тал суур биле Шагаан-Арыг хоорайның аразы 180 километр болза-даа, Шивит Шир-оол кинону доктаамал эжелдирип, манаг чокка көргүзүп турар.

1966 чылда Шир-оол планын ноябрь айда-ла ажыр күүседипкен. Кызымакай ажылы дээш ол шаңнаткан. Бо чылын база ай планнарын ол даңгаар ажыр күүседип келген.

Шир-оол чүгле Ак-Тал суурга кино үндүрүп турар эвес, колхозтарның бригадалар төвү Хөлчүкке, Арыг-Аңаа суурга доктаамал барып турар. Бо часы сезон үезинде ол турлагларга дөрт удаа четкен.

Идепкейлиг дружинник, хөй-ниитичи Шир-оол чоннуң хүндүткелин ынчаар чаалап алган.

Д. ШУЛУУ.

Тес-Хем районнуң «Ак-Эрик» колхозунда сиген кезилдеан түүктээн. Агар-Арзы деп черде 26 кижи составтыг механизастаттынган звено ажылдап турар болгаш ооң кежигүннериниң хөй нуруузу— школачылар. Звено 700 хире тонна сиген белеткээр. Ыында 300 гектар чериң сигенин шагда-ла кезип алган.

Сөолгү хүннерде трактористер Чамзы Хүрец-оол, Эрендей Даландай, Сувак Харлай-оол эки ажылдап турарлар. Машинист Сувак Хунай-оол база мурнакчыларның бирээзи. Сараат салыкчылары Володя Күрседи биле Суваан Хураган-оол оларның идепкейлиг ажылын демдеглээр херек. Олар болза өөрү-биле кады хүн нормазын үргүлүү 120—130 хуу күүседип турарлар.

ЧУРУКТАРДА (солагай таладан): эзлчеглиг сараат салыышкыны чоруп тур; белүн машинистер.

А. ОСТАПЧУКТУН фотозу.

ЛЕНИНЧИ ПАРТИЯНЫҢ ДАЙЫНЧЫЗЫ

«Партия кежигүнүүн адын болгаш ужур-утказын бедик, бедик болгаш улам бедик көдүрерин оралдажыр ужурлуг бис...».

Бистиң партиявыстың тургустунуп турган үеэзинде В. И. Ленинниң чугаалаан бо сөстери СЭКП-ниң алдарлыг бүгү төөгүзүнүң дургузунда оон үндезин принциптериниң бирээзи апарган. Оон чугулазы бөгүн-даа, кажан бис чаа сорулгаларны улам чедишкиннигг шиитпирлээр дээш, Улуг Октябрьниң 50 чылының бедиинден эткен оруувусту ханы угаап турар үевисте-даа хевээр артып турар.

Оларны шыңгыы сагыырга, ленинчи чагыг — бодунуң хүрээлениңге ажылчын аңгының болгаш бүгү ажылчы чоннарның ёзулуг эң-не төлептиг төлөөлекчилерин шилип алыр, бодун бердинген революсчуларны кижизидер дээрзин алдарлыыбиле күүседир арганы партияга берип келген болгаш берип турар ындыг организастыг принциптерни болгаш нормаларны партия ажылдап кылган болгаш демиселдиң практиказынга хынаттынган.

«Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга» СЭКП ТК-ның Тезистериниң: «Ленинчи-большевиктерниң, социалистиг революцияның, хамаатты болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынныларының маадырларының тураскаалы бистиң улузувуска кезээде ыдыктыг болур» деп бижээн сөстерин хөй миллион совет кижилер бөгүн ханы хүндүткелдиг сеткили-биле катаптап турар. Боттарының ханы идейлиг бүзүрели-биле, боттарының эрес-маадырлыг үлегерибиле ажылчы чоннарны бирги беш чылдарның дидим планнарын боттандырарынче, социализм тургузуушкунунче эдертип чораан коммунистерниң аттары кажан-даа уттундурбас. Партияның идеяларын массаже нептередип, чаа ниитилел тургузуушкунунуң бирги одуруунда чоруп турар бистиң хөй миллион эштеривиске чоргаарланыр эргелиг бис.

СЭКП-ге төөгүнүң салганы аажок улуг харысалга оон кежигүннериндеи онза бедик негелделиг болурун негеп турар. Совет эрге-чагырганың 50 чылының дургузунда партия кайгамчык улуг күш кылдыр өзе берген, ам оон хүрээлениңде 12 миллион 300 мың коммунистер бар болуп турар. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң демдеглээни болза: партия хүрээлениниң арыг болурунун дугайында, коммунист бүрүзү ленинчи партияның кежигүнүнүң адын төлептиг эдилээн база бадыткаан турзун дээр дугайында сагыш салыры партияның, оон бүгү организацияларының хоойлузу болган турар ужурлуг.

Коммунистерниң кижизидилгезинче, оларның идепкейин бедидеринче парторганизацияларның кичээнгейи съезд сөөлүнде идези-биле күштелген. Партийжи кижиниң устав негелделерин сагып турары, бүдүрүлгеге болгаш ниитилел-политиктиг амыдыралга авангардчы ролю, оон моральдыг бүдүжү, инициативаны хөгждери болгаш сагылга-чурумну быжыглаары — бо бүгү айтырыгларны ам үеде партия хуралдарына, комитеттериниң пленумнарынга удаа-дараа чугаалажып турар апарган. Эге организацияларның амыдыралы идепкейжээн, СЭКП кежигүннеринге болгаш кандидаттарынга негелделиг чорук өскен.

Парторганизация бүрүзүнүң ажылчорудулгазының ёзулуг көрүлдези Октябрьның 50 чылынга белеткел апарган. Бүдүрүлге планнарын, социалистиг хүлөөлгелерни чугаа чокка күүседирин чедип албышаан, парторганизациялар коммунистерниң авангардчы ролюн күштелдирер дугайында онза сагыш салып турар. Чижээ, Москваның хөй бүдүрүлгелеринде «50-ги Октябрьны чүүн-биле ужуражып турар сен?» деп темага партия хуралдары эртип турар. Коммунист чаңгыс коллективте өөрүнүн мурнунга отчёдун берип тура, бүгү партияның мурнунга, чурттуң мурнунга база харыылап турган дег болур. Ындыг отчёт болгаш чугаалажып көрүүшкүн партия кежигүнүнүң ажылының бүгү талазын көрүп, ону ханы анализтеп, эки талазын демдеглээр болгаш четпестерин айтыр арганы берип турар. Отчёттарны өске-даа организацияларда практикалап турар.

Партияже кирип турарлар шуптузу коммунизмниң принциптерин херек кырынга ажыглаарын көргүзер ужурлуг деп В. И. Ленин бижээн. Ол чүү дээни ол? Хамыктың мурнунда күш-ажылды болгаш ниитиниң өнчүзүн коммунистиг ёзу-биле көөрүдүр. Экономиктиг реформаны амыдырада боттандырып турар амгы байдалдарда партия кежигүнүнүң — ажылчын болгаш удуртукчунуң, специалист болгаш колхозчунуң, эртемден болгаш албан-хаакчының күш-ажылга хууда үлегер-чижээ бирги чергениң ужур-дузалыг. Эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннерин шиңгээдип ап, депшилгелиг чүүлдү деткип база чудугара чоруккa эптеш чок болбушаан, коммунист күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидерин, бодунуң участогунга ажыл-херектi эки тургузарын чедип алыр хүлөөлгелиг.

Коммунистерни партияның дайынчызы деп бо-ла адап турар. Ол дээрге партийжиниң политиктиг болгаш хөй-ниитичи улуг идепкейин демдеглеп турар. Ынчалзажок, идейлиг демиселчиниң, революсчунуң мөзүшынарлары боду чайгаар тыптып келбес. Оларны организацияда бүгү байдал — партия хуралдарынга айтырыгларны калбак болгаш ажылишчи чугаалажып көөру, эш бүрүзүнүң бодалынга болгаш саналынга сагыш салынгыр болуру, шүүмүүлел болгаш бот-шүүмүүлел, партийжи шиитпирлерни күүседиринге идепкейлиг киржири-кижизидер болгаш хөгждер хүлөөлгелиг.

Идепкейлиг идейлиг дайынчының туружу шаап-халдакчы коммунистиг бүзүрелдии-биле күштүг. Четпестерни, партия болгаш күрүне чуруму үрээр чоруктарны, бистиң идеологиявыска, бистиң тургузуувуска, улустуң эрге-ажыктарынга таарышпас үзел-бодалдар нептередир дээр орадажыышкыннарны ол анаа көрүп эртирип шыдавас. Ындыг демиселчиниң ролюн чедиишкиннигг күүседир төлөөде, марксисчи-ленинчи теорияны чүткүлдүг шиңгээдип алыры, ону хүн бүрүнүң амыдыралынга болгаш ажылга ажыглап билири чугула.

Аныяк коммунистерни кижизидери партия организацияларының могаг чок кичээнгейин негеп турар. Ам үеде СЭКП кежигүнүнге кандидаттар болгаш үш чыл чедир стажтыг коммунистер партияның барык дөрттүң бир кезээ болуп турар. Улуг Октябрьның юбилейиниң бүдүүзүнде мурнакчы ажылчыннарның, а ол ышкаш колхозчуларның СЭКП-же кирип турары күштелген, ол болза партияның совет улустуң ортузунда бедик ат-алдарлыының дугайын херечилеп турар. Моон-биле кады ол чорук партия органнарынга шыңгыы харыысалганы база онаап турар. Партияга хүлээп алганы-биле коммунистиг кижизидилгезиниң чорудулгазы чүгле эгелеп турар дээрзин чамдык черде үргүлчү эвес сактып турары хараадаанчыг. «Ростсельмаш» заводтуң чондурукчузу П. Колесников редакцияга мынчаар бижип турар: «Кижини партияга хүлээп алгаш,— оон дугайын уттуптар-дыр бис. Даалгалар-даа аңаа бербес, хуралга оон отчёдун-даа дыннавас, марксисчи-ленинчи өөредилгеде кайы хире ханы өөренип турарын-даа хынавас-тыр бис. Ниитизи-биле, бистиң-биле кожа ёзулуг коммунист өзүп орар бе дээрзин чогууру-биле хайгааравайн турар бис».

Бистиң партиявыста — эң байлак революсчу чаагай чанчылдар. Оларны бөгүн эң долу ажыглаары кайы хире чугула-дыр! Марксисчи-ленинчи өөредилге, партия хуралдары, хоочун кижилер-биле ужуражылгалар, революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарның кежээлери, бодунуң парторганизациязының болгаш кижилериниң төөгүзүнүң дугайында материалдар чыыры дээш — бо ажылдың хевирлери янзы-бүрү. Ол бүгү болза революсчу демиселчиленниң чаа салгалынга ленинчи-коммунистерниң эң эки мөзү-шынарын кижизидеринге дузалаар.

Коммунист — үениң мурнакчы идеяларының, Октябрьның идеяларының эдилекчизи, нептередикчизи. Оларны амыдыралга боттандырары дээш демисел ханы бүзүрелди, үргүлчү хайныгыышкынны, большевикчи туруштуг болгаш принципиалдыг чорукту оон негеп турар. Партия организациязы бүрүзү ол шынарларны бодунуң кежигүннеринге кижизидип хевирлээр хүлөөлгелиг.

(«ПРАВДАНЫҢ» МУРНУКУ ЧҮҮЛУ).

ПЕНСИОНЕРНИҢ БИЖИНИҢ ИЗИ-БИЛЕ

Тыва АССР-ниң садыг министерствозунуң садыг базазының № 9 складының девискээринде корум-чурум чок байдалды оон чаны-биле эткен кижилер эскерип турган. Оларның аразында пенсионер М. Карасев база бар. Ындыг байдалга оон сагыш-сеткили оожургавайн, «мону харыылап, ол дээш акша-шалың ап турар кижилериң кончуун аа, күрүнеиң өнчүзүн мынчаар кадагалап болур бе?» деп айтырыг ону дүвүреди бергеи. Бо дугайын республиканың улусчу контроль комитединге ол медээлээн.

Республиканың улусчу контроль комитединиң чоруткан хынаадазы Карасевтуң медеглелинде айыткан фактылар бүрүнү-биле шын болганын көргүскен. Складтарда, сери адаанда ажык шөлдерде бүгү бараанар үен-даян байдалда чыдар, оларны хир, бок, куш өдээ шыва берген. Өл-шыктың болгаш хүниүң салдарындан дерилгелер хевирин ышкыып, дадарып турар. Оларның чамдыызын тоймаглап каапканындан ажыглаа чок апарган.

Ажыглаа чок апарган дерилгелериң болгаш тудуг материалдарының нинти түүү 16,9 мың рубль чедип турар. Чижээ, 415 рубль өртектиг электроплита ам дадарып калган болгаш тоймаглаттынган. Прилавка-витриналар, шкафтар, тумбочкалар дээш шупту 4184 рубль өртектиг 30 хире янзы-бүрү чүүлдер тоймаглаттынган болгаш бараан болур хевирин чидирген. Сарайның крышазы дамдылап турар, ында 26 тонна цемент кадып, ажыглаттынмас апарган. Үр үеде шыгжап келгениниден будук-дозупуң 50 хуу хирези кадып калган. Металл дерилгелерни кадагалап турары багай, олар дадарып, үрелип турар.

1967 чылдың апрельде садып алган 1221 рубль өртектиг «ПЭС-15» деп көжүрүп чоруур электростанцияны Кызыл-садыгның директору эш М. Гоненковтуң айтыышкыны-биле адырып часкаш, оон моторун ол организацияның «Волга» деп чиик автомашиназында салып алган. Оон аңгыда 15,6 мың рубль өртектиг янзы-бүрү дерилгелерни ажык черлерде кадагалап турарындан олар үрелип баксырап чыдар.

Складтың болгаш бараанларының чанында девискээрлерде бок, саазын артынчылары, үрелген хааржактар дээш чударгай үүлдер хөй, өрт болур болза, кончуг аймылдыг. Кол материал-техниктиг базада бараанларның хөй нуруузун шала чок черде салып каан, крышадан дамдылап турар.

Складтың девискээринче эрттирилге системазы болгаш хүндүскү камгалал чок, кижилериң үнер, кирери болгаш бараанны үндүр, кинр сөөртүү хостуг, контроль чок.

Садыг-сөөртүлге базазының директору турган эш Бояриновтуң, амгы ажылдап турар эш Богомяковтың, Кызыл-садыгның директору эш Гоненковтуң болгаш республиканың садыг министри эш Саттың ол базаның складтарынга корум-чурумну тургузуп, дерилгелерни болгаш материалдарны камгалаар талазы-биле чогуур хемчеглер албайн турганының түүнелинде ындыг байдал тургустунган деп, республиканың улусчу контроль комитединиң хуралынга демдеглээн.

Улуг өртектиг дерилгелерни болгаш материалдарны кадагалаар, ажыглаар талазы-биле контроль чок турганы, оон түүнелинде оларны үреп баксыратканы, тоймаглап будагдааны дээш Кызыл-садыгның директору эш М. Гоненковка шыңгыы доңгулда хүлээткен.

Бо айыткан четпестерни дүрген узуткаар талазы-биле соңгаарлаттынмас хемчеглерни алырын Тыва АССР-ниң садыг министерствозунга айыткан.

Улусчу контроль комитединде

Бежен чылдың фотодокументилери

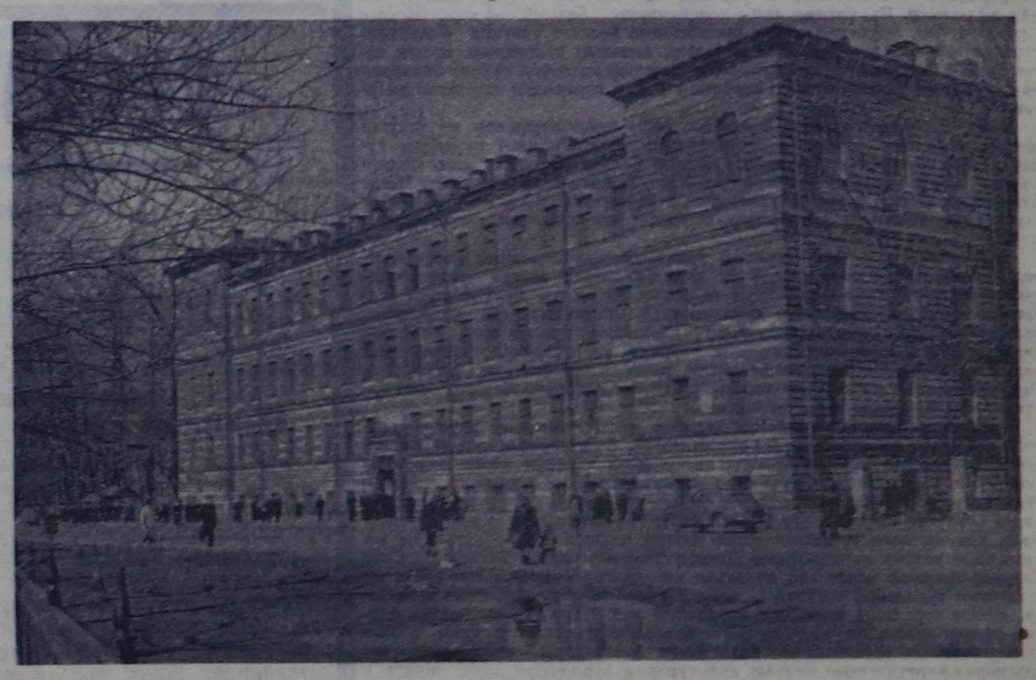

ЛЕНИНГРАД. Лев Толстой кудумчузунда 6 да большевиктерниң VII Бүгү-россия (апрель) дугаарлыг бажын. Ол бажыңга 50 чыл мурнуу конференциязы ажыттынган.

Фото В. КАПУСТИННИИ. СЭТА-ның фотохрониказы.

МОСКВА. 1917 чыл. Театр шөлүнге Май бирниң чыскаалы. (ССРЭ-ниң кино-фото-чурук-үн документилериниң Төп күрүне архивиниң материалдарындан).

Каа-хемчилер түүнээннер

Наадымга УТКУШТУР

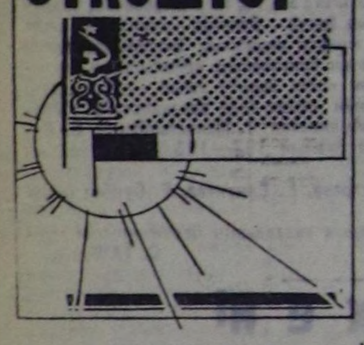

Эрткен субботада Каа-Хем районнуң төвү—Сарыг-Септиң стадионун байырлалдыы-биле шимээн турган. Аңаа районнуң бүгү колхозтарындан болгаш совхозтарындан малчыннар чыглып келген. Райпо аңаа аъш-чемниң, үлетпүр бараанларының садыглажыышкынын база массалыг организастаан.

Хүндүскүүн 11 шакта чыылган бүгү кижилер чайгы театрга долдур олургулапты.

— Каа-Хем районнуң малчыннарының чаңчыл болган Наадымы ажыттынган деп чарладым.

СЭКП райкомунуң бирги секретары эш Федоровтуң бо чугаазын чыылганнар алыш часкаашкынынбиле хүлээп алдылар. Чылдың бирги чартыының түүнелдериниң болгаш юбилейлиг чылды доозар талазы-биле сорулгаларның дугайында илеткелди райкүүсков даргазы эш Очур-оол кылган. Мынчангаш, чартык чылда районнуң ажыл-ишчилери кандыг ажылданнарыл?

Чедиишкиннер бар. Чылдың бирги кварталының түүнелдерин ёзугаар районга СЭКП Тыва обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шилчиир Кызыл тугун тывыскан. Чартык чылда районнуң ажыл-агыйлары күрүнеге эзт садарының планын 137,2 хуу, сүттүүн— 135,7 болгаш дуктүүн— 163,4 хуу күүсеткен. Азы тодаргайлап чугаалаарга, эрткен чылдың бирги чартыы-биле деннээрге сүттү садары 19 хуу, эзттии — 16,2 болгаш дуктүү — 2,7 хуу көвүдээн-дир.

Мурнакчыларның саны база көвүдээн. Кымнарыл ол? Ол болза «Октябрь 30 чылы» колхозтуң хойжузу Салчак Коваа-дыр, 100 баш төрүүр хойга онаштыр 111 хураганны ол бүрүн камгалап алган. А «Кызыл тук» колхозтуң хойжузу Салчак Мижит-оол төрүүр чүс хойдан-на 109, Салчак Бөрзек— 103 хураганны алган.

Саанчыларның иштинден Ленин аттыг колхозта Тамара Спрыгина бирги черде болган, чартык чылда бир инекке онаштыр ол 1052 кг сүттү саап алган. «Тиилелге» колхозтуң саанчызы Капитолина Архипова база оон чыдып калбайн турар, оон сагганы 1041 кг болган. Районнуң мурнакчы бызаа ажлакчылары Анна Лозутина, Вера Лапшинаны, кадарчылар Колгизин Ким-оол, Татьяна Маштыкпан оларны база айтыр херек.

Бо бүгү чедиишкиннерни адаары өөрүнчүү-дүр. Ындыг болзажок, чартык чылдың түүнелин кылып, сорулгалар дугайында чугаалажып турган, Совет эрге-чагырганың 50 чыл ою-биле холбаштыр алдынган социалистиг хүлөөлгелериниң канчаар күүсеттинип турарынче, шиитпирлеттинмээн сорулгаларже кол кичээнгейни салыр ужурлуг бис. Бо талазы-биле байдал районда кандыгыл?

Бо чылдың июль 1-де байдалбиле алырга, мыйыстыг бода малдың баш санын өстүреринин планы 100,7 хуу кылдыр күүсеттинген болза-даа, инектер талазы-биле ол чүгле 89 хуу болган, а хаван талазы-биле 85,4 хуу. Төрүүр чүс баш малга онаштыр чүгле 79 хураган, 48 бызаа камгалап алган. Бо талазы-биле байдал «Ленинчи орук» колхозта онза багай болганын демдеглээр херек. Ында төрүүр чүс баш малга онаштыр хураганнарны 51,5 болгаш бызааны — чүгле 42-ни алган. Эрткен чылдың ол-ла үезибиле деннээрге сүт саалдазы ол колхозта кудулаан.

Малдың өлүп хораар чоруу база хөй болган. Чижээлээрге, эрткен чыл-биле деннээрге шээр мал бо чылыг 540 ажыг башка хөй өлген, мыйыстыг бода мал, хаван талазы-биле хораашкыннар база бар. «Октябрь 30 чылы» колхозка малдың хорамчазы онза хөй болган, тодаргайларга эрткен чылдың бо-ла үези-биле деннээрге мыйыстыг бода малдың өлгени 17 хуу хөй болган, оон иштинде инектериниң 66,6, хаваннарның— 19 болгаш хөй-өшкүүнүң — 103 хуу хөй болган.

Ниитизи-биле алырга, районда мал ажылы кончуг берге байдалда туруп турар-дыр. Чижээлээрге, эрткен чылын «Бурунгаар» колхозка (ам «Бурунгаар» совхоз) мал ажылындан орулга планы күүсеттинмээн болгаш ол ниитизибиле карылгалыг болган.

Мал ажылының талазында бо четпестериниң болуп турар кол чылдагааны — оон ажаалгазын ажыл-агыйларда эки организаставайн турарында, чамдык фермаларда күш-ажылдың сагылга-чурумунуң кудузунда болгаш харындаа районнуң ажыл-агыйларының чамдызында мал ажылынче кичээнгейни салбайн турарында. Чер ажылынче кол угланыышкынны кылыпкаш, мал ажылын «уттуптар» чүүлдер барын чажырган херээ чок.

Оон-биле кады мал ажылының продукциязының бот-үнезин чиигедир талазы-биле хойжу Салчак Бөрзектиң база өскелериниң-даа дуржулгазын массалыы-биле нептередир ажыл кошкак чоруп турар. Малдың эдержилгезин шын организастаар, ылангыя тарып боозадылганы чорудар талазы-биле четпестер база хөй турган.

Сөөлгү үеде малчыннарның культура-амыдырал байдалын улам экижидериниң айтырыынче кичээнгей черле кошкаан дээрзин бодунуң илеткелинге эш Очур-оол миннип чугаалаан. Моон-биле холбаштыр автолавкаларның, медицина ажылдакчыларының, лекторларның ыракта малчыннарга барып турарын доктаамал болдурарының талазы-биле далаштыг хемчегдерни алыры негеттинип келген. Районда мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле ажыл кидин калбарган. Кыштаглаашкынга белеткел айтырыы база бар. Бо бүгү чүүлдерни хуралга санал бергеннер чугаалап турганнар.

Каа-Хем район Таңды район-биле социалистиг чарыштыг. Районнуң малчыннарының Наадымыбиле холбаштыр хуралга СЭКП Таңды райкомунуң секретары эш Хирлиг-оол чүве чугаалаан. Таңдычылар мал ажылының продукциязын күрүнеге садар, төрүүр чүс баш малга онаштыр малдың төлүн камгалап алыр талазы-биле каа-хемчилерни мурнап турарлардыр дээрзи оон чугаазындан илерээн. Шууду-биле чугаалаарга, алдынган социалистиг хүлөөлгелерни күүседир талазы-биле Таңды районнуң ажыл-ишчилериниңден каа-хемчилер үлегер алыр ужурлуг.

Хуралдың киржикчилери районнуң мал ажылының бүгү ажылдакчыларынга кыйгырыгны хүлээп алган.

Хуралдың соонда бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерт көргүзүглери, күш-культура талазы-биле маргылдаалар болгаш өске-даа массалыг хемчеглер болуп эрткилээн.

С. САЛЧАК.

„Шынга" парлаттынган соонда

Моон мурнунда Бай-Тайганың «Тээли» совхозунга ажылдап турган, ам Барыын-Хемчикте лесхоз черинин чолаачызы Аймаа Кавааның өг-бүлезинге будалчан, ажы-төлүнге кээргел чок байдалын илереткен шүүмүүлел «Шынның» бир номеринге парлаттынган. Ук материалды хынап, хемчег алыры-биле СЭКП Бай-Тайга райкомунче редакция шилчиткен турган.

«Өшкен ынакшыл, өөдежок кижи» деп эгелиг ол материалда айыткан бүгү фактыларны хыналда бадыткаанын СЭКП райкомунуң ажылдакчызы эш А. Адыгбай дыңнаткан. Чүл дээрге: Аймаа Каваа кадайын үргүлчү дорамчылаар чораан; Багай-Уругну 5 чаш уруглары-биле каггаш, ам Кызыл-Мажалык суурда өске кадайлыг чурттай берген; уругларынга дуза чедирбээн, хайгаарал салбаан.

Кээргел чок ол адага хамаарыштыр иениң чептүг негелдезин Барыын-Хемчик районнуң улус суду шын шиитпирлээн. Каваа 5 уругларының азыралын ам Багай-Уругга хоойлу ёзугаар төлээр.

1967 ч. Июль 12.

ШЫН

2-ГИ АРЫН

Бөдүүн чүүлдериниң эртемниг тайылбыры

ОРГАНИЗМНИҢ АЖЫКТЫГ РЕАКЦИЯЛАРЫ

«Кадыкшылга» журналдың июль айда үнер номеринге профессор Петр Синякиниң болгаш эмчи Раиса Павлованың «Организмниң ажыктыг реакциялары» деп чүүлү парлаттынар. Ол журналдың редакциязының чөпшээрээнин ёзугаар Парлалганың медээлер агентилели номчукчуларның кичээнгейинге ол чүүлдү допчузу-биле бараалгадып тур.

Бисти дээскиндир турар бойдуста өскерилгелер үргүлчү болуп турар. Дүн-хүн иштинде агаарның температураза, оон барометрлиг базыышкыны, чырык болганчок-ла өскерлип, солужуп турар.

Бистиң организмивис ол өскерлиишкиннерни шиңгээдип ап, бодунуң органнарының болгаш системаларының ажыл-чорудулгазын агаар-бойдустан хамаарылгалыг кылдыр ажылдадып турар.

Дыка хөй миллион чылдарның иштинде, эволюстуг хөгжүлдениң түүнелинде бойдус кижиге болгаш дириг амытаннарга долгандыр турар байдалга организмнериң тааржып алырының нарын системаларын тургузуп, ону сайзырадып келген. Бойдуста болуп турар бүгү-ле өскерилгелерни кижиниң нерви системазының тускай кезектери — рецепторлар шиңгээдип турар. Рецепторлар кижиниң кежинде, оон чымчак карттарында, карактың дозүнде, иштики органнарда бар. Ол рецепторлардан сигналдар (медээлер) нервилерни дамчыштыр баштың болгаш оорганың мээлеринче, оон төп башкарылга чериниден түс-түс хамаарылгалыг органнарынче дамчыырга, ук органнарның ажыл-чорудулгазы экижип азы суларап турар.

Рецепторлар чүгле бисти дээскиндир турар бойдустуң болгаш организмниң иштики органнарында болуп турар. Өскерлиишкиннерни олар шиңгээдип (хүлээп) ап турар. Чижээлээрге, нервиниң температура шиңгээдир тускай кезектери изиг-сооктуң өскерилгелерин, амдан рецепторлары — аъш-чем продуктуларында кирип турар химиктиг кезектерни, чыыш хүлээп алыр рецепторлар—янзы-бүрү чыттарны шиңгээдип ап турар.

Бүгү рецепторларның онзагай шынары бойдустуң аргажок бичии өскерилгелерин эскерип каарынга чаңчыгары болур.

Бистиң миннииишкин органнарывыс херек кырында кажан-даа могап шылавас, чүге дээрге олар шупту харыугда ажылдавайн турар.

Бойдуста болуп турар өскерлиишкиннерни рецепторлар канчаар эскерип турарыл? Оон дугайында дараазында чижектерден көрээл.

Карактың чырык шиңгээдир кезектери колбочкалар болгаш палочкалар деп тускай клеткалардан тургустунар. Колбочкалар — хүндүскү чырыткыны болгаш чырык тывылдырар электромагниттиг чалгыларны шиңгээдип турар. Палочкалар —дүнеки көрүштүң кезектери, олар ийир дүжери (карангылаары) билек ажылдап эгелээр. Ынчангаш хүндүс хөделир куштарның карактарында хөй кезиинде колбочкалар, а дүне ужар куштарның карактарында чүгле палочкалар бар болуп турар. Кажан кижи чырык өрээлден карангы өрээлче кире бергеш, карангы өрээлде чүү барын ол дораан эскербейн баар, а эдээн үе эрткенде, ында бар чүүлдерни тодаргай көрүп эгелей бээр.

Карангыда турган чүүлдерни тодаргай көрүнче кыска үениң иштинде карак чаңчыга бергени ол.

Ол чүл дизе палочкаларның болгаш колбочкаларның ажылдаары чүгле миннииишкиниң улгатканындан, а ол ышкаш идепкейлиг ажыл чорудулгазындан хамааржыр. Палочкаларның болгаш колбочкаларның ажылдаары чырыктан болгаш карангыдан дорт хамаарылгалыг. Карактың бир демей кезектериниде имиртиңнеп турда идепкейлиг палочкаларның саны көвүдей бээр, чырып эгелей бээри билек оларның саны эвээжээр.

Кажан кижиге чырыткы өскерлириниң дугайында сагындырып каарга, шоолуг эвес үе эрткен соонда, ук кижиниң карааңда палочкалар-биле колбочкаларның саны өскерли бээри солун болуп турар.

Кижи чамдык таварылгаларда чырыткының өскерлип турарын эскербейн баар болза, ол чорук организмде кандыг-ла бир аарыгның барын херечилеп турар. Ол чорукту хан базыышкыны улгадыр аарыгның баштайгы чадазы бар кижилерден хайгаарап болур. Олар карангылап орда, карааның көрүжү баксырап чоруурун кажан-даа билбестер. Шак ындыг карактың палочка кезектериниң ажылдавайн барганындан көрүш карангыда баксырай бээри ол. Бойдустуң өскерлиишкининге организмниң ол чугула чаңчыл реакциязын чидиргенин карак шилдери безин солуп шыдавас. Ынчан ол аарыгны эмнээри чугула болур.

Долгандыр турар бойдустан сигналдар хүлээп алыр талазы-биле бистиң амдан органывыс, карак-биле бир дөмей шынарлыг.

Амдан рецепторлары дылдың кырындагы кезектериниде турар, чемниң амданын сайгарып турган ышкаш, чем шиңгээдир аппаратты (улуг хырын, шөйүндүлерни) чемни хуулдуларынче белеткен турар.

Хөй саниыг эртем-шинчилел ажылдарының түүнелинден ап көөрге, кижи аш турар үеде дылдың амдан рецепторларының хөй кезии янзы-бүрү амданнарга көнчуг миннииче болур.

ПОЛИТӨӨРЕДИЛГЕГЕ ХАМААРЫШТЫР

АЖЫЛДЫ ЭКИЖИДЕР ДЭЭШ

СЭКП-ниң XXIII съездизи совет кижилериң марксисчи-ленинчи өөредилгезин коммунизм тургузуушкунунуң амгы үе-чадазынга дүүштүр улам экижидер дугайын онзалап демдеглээн. Ону амыдырал боттандырар дээш Чөөн-Хемчик районнуң «Суг-Хөл» совхозтуң парткому болгаш ооң партия чырыдыышкынының кабинеди эрткен өөредилге чылында әлүүн ажылдарны кылып чоруткан.

1966—1967 өөредилге чылында совхозка марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир 4 чыл хуусаалыг бир школа Суг-Аксы суурга ажылдап турган. Ооң бирги курузунга 11, ийигизинге 10 кижи өөренип турган.

Бо өөредилге чылында совхозка ийи чыл хуусаалыг сес эге школалар ажылдап турган. Оларның бирги курстарынга өөренип кирген 99 кижиниң 78-зи өөредилге программазын дооскаш, ийиги курсче шилчээн. Ийиги курстарга турганнардан үүс ажыг кижи эге политшколаларның өөредилге программаларын бүрүн өөренип эрткеш, доосканнар.

Эге политшколаларның доозукчуларындан коммунистер: Суг-Аксы суурда—О. Хуна, О. Севек-Ойдуп, Д. Таспаяк, Алдан-Маадыр суурда—К. Идам-Сюрюн, Ак-Даш суурда — О. Ак-кыс болгаш өске-даа эштер өөредилгеге кызымаккайын көргүскен.

Партия чырыдыышкынының школаларында кызып өөренип турар коммунистер, комсомолчулар болгаш активчилер боттарының онаашкан ажылдарынга болгаш хөй-ниитининиң ажылынга база идепкейлиг мурнакчылар апарганы оларның политиктиг билиг-медерелиниң өзүп турарын херечилеп турар.

Совхозта партия чырыдыышкынының системазында шупту 36 пропагандистер ажылдап турар. Оларның иштинде 25 коммунистер бар. Пропагандистерниң иштинде дыңнакчыларга быжыг билиглерни бээр дээш кызымаккай белеткеним, эки ажылдап турарлар хөй. Оларга Суг-Аксы суурда марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школада СЭКП төөгүзүн башкылап турар коммунист К. Дордуп-оол, Суг-Аксы суурда эге политшколаның пропагандистери коммунист башкы Б. Седип, эмчи М. Аракчаа, Бора-Тайга суурда башкы О. Дудаа, Киров суурда коммунистер башкы О. Доржу, агроном О. Ойдупаа, Кызыл-Тайга суурда башкы О. Оскал-оол, Ишкин суурда коммунист башкы М. Маспый-оол, комсомолчу башкы Б. Экер-оол, Алдан-Маадыр суурда башкы О. Серен хамааржыр.

Совхозтуң парткому болгаш партия организациялары партийжи өөредилгеже кичээнгейни салып, пропагандистерге болгаш дыңнакчыларга практиктиг болгаш методиктиг дузаны чедирип келген. Совхозтуң парткомунуң партия чырыдыышкынының, кабинединде пропагандистерге болгаш дыңнакчыларга тускай булуңну кылган. Ында оларга керектиг материалдарны болгаш методиктиг сүмелерни делгээн.

Түңнел кичээлдерни Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет улустуң 50 чыл иштинде чедип алган чедиишкиннери болгаш коммунизмни тургузарының эчис сорулгалары-биле холбаштыр эрттирген.

Моон-биле кады партия чырыдыышкынының ажылында четпестер база бар болуп турар. Өөредилгенин кандыг-даа хевириндe хаара туттунмаан коммунистер болгаш комсомолчулар совхозта ам-даа бар. Совхозтуң парткомунуң, чамдык партия организацияларының бюроларының болгаш секретарьларының негелдезиниң, хыналдаларының кошкак болуп турганының ужурунда өөренип турган әлүүн хөй коммунистер, комсомолчулар чөптүг чылдагаан чокка өөредилгезин ара каттаннар. Ылаңгыя Суг-Аксында, Алдан-Маадырда эге политшколаларның бирги курстарының дыңнакчылары хөй кичээлдерни чылдагаан чокка үзүп турганының түңнелинде олар өөредилге программазын дооспайн, ара соксаннар.

Сорулга болза, чаа өөредилге чылында бо четпестерни каптавайн, партия чырыдыышкынының ажылын үндезини-биле экижидери болур. Ынчангаш «Суг-Хөл» совхозтуң парткому ажылды экижидер дээш чаа өөредилге чылынга белеткелди амдан эгелей берген.

Эрткен өөредилге чылының түңнелдериниң болгаш чаа өөредилге чылында сорулгаларның дугайында айтырыгларны бүгү партия эге организацияларының хуралдарынга болгаш совхозтуң парткомунуң хуралынга чугаалажып шиитпирлээн.

В. САНАА,
СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик райкомунуң инструктору.

Коммунистиг күш-ажылдың коллективинде

Хемчээл талазы-биле алыр болза, Тес-Хем болгаш Таңды районнарның ортузунда, Таңды-Уула сыннарының әдәәнде чечек шыпкан, ол-бо талаларында ногаан эзимнерлиг, чатты берген оттап чоруур колхоз сүрүү болгаш кадарчыларның хөглүг ыры кижиниң сагыш-сеткилин чайгаар-ла өөртүп кээр. Тес-Хем районда «Чодураа» колхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазы — коммунистиг күш-ажылдың коллективи Куранда чайлап турар. Сериин чайлаг, ооң амданныг оъду ферманың инектериниң сүткүрүн улам көвүдеткен. Бо ферманың мурнунда турган черинге көөрге мында оът дээрге магалыг-ла! Ооң-биле чергелештир ферма инектериниң дүнеки кадалынче база улуг кичээнгейни угландырып турар.

«Инектиң сүдү дылында» деп, бистиң өгбелеривис чугаалажып чораан. Ынчангаш бир эвес инектен хөй сүттү саап алыр дизе, ону эки чемгерер дээрзин ферманың саанчыларындаа, кадарчылары-даа эки билир. Олар Совет эрге-чагырганың 50 чылын байырлаар бо юбилейлиг чылда эки түңнелдерни чедип алыр дээш кызымаккай, тура-соруктуг ажылдап турар. Оларның амгы сүт саалдазының талазы-биле көргүзүглери эрткен чылдаазындан ыракта дээре бооп турар. Эрткен чылдың 5 айларында дургузунда бо коллектив 46475 литр сүт саап алган болза, бо чылдың 5 айларында 55985 литр сүттү 102 инектен саап алган, азы 9 ажыг тонна сүт артыкка сагдынган. Бо чорук коммунистиг күш-ажылдың коллективиниң бедик адын эдилээн сүт-бараан фермазының кежигүннериниң юбилейлиг чылда ажыл-ижиниң улам экижээнин тодаргай херечилеп турар.

Ук сүт-бараан фермазы районда әң-не эки көргүзүглүг ферма бооп турар болгаш СЭКП райкомунуң база райкүүскомнуң шилчиир Кызыл-тугун бирги кварталда чаалап алган. Кызыл булуңунга кире бээрге, ында саанчыларның көргүзүглерин чараштыр бижээш, «Әң эки сүт-бараан фермазы дээш чарыштың тиилекчизинге» деп кызыл тугун азып каан турар. Саанчыларга, кадарчыларга көргүзер турум кино бар, ону кожазында чайлагларның хойжулары база кээп көрүп турар.

Хараал-Тей сүт-бараан фермазының планныг онаалдаларын чыл бүрүде-ле ажыр күүседири чаңчыл болган. Ферманы дуржулгалыг ажылшчы коммунист Михаил Наадынович Ензак каш чыл улаштыр билдилиг удуртуп турар. Саанчыларның ажылжын организастаар, оларның сонуургалын бедидер талазы-биле ажыл фермада кол черни әлеп турар. Саанчыларның саап алган сүдүнүң көргүзүн 5 хонуктап үндүрүп, ону кызыл булуңда көскү черде парлаап аскан. Бо ажылдарны чорудар талазы-биле әвәәш эвес үлүг-хуу фермаың үчүтчиги аныяк кыс Таня Аксолга онаажып турар. Ферманың 8 саанчыларының иштинден бо айда коммунист Баткар Чедей, Нурзат Мапырык, Адыя Хавак олар әң хөй сүттү саап алганнар.

Ферманың ажыл-ижин экижидер, саанчылар ортузунга политкижизидилгелиг ажылдарны чорудар талазы-биле Чоолу Баткарга удуртканн партия бөлүү улуг ажылдарны чорудуп турарын айтыры өөрүнчүг. Партгруппада 8 коммунистер бактаап турар болгаш олар шупту түс-тузунда партийжи даалгаларлыг. Партийжи даалгаларны коммунистерниң күүседип турарының дугайында партгруппаның хуралдарынга чугаалажып турар.

Эрткен чылдарга бодаарга бо чылын саанчыларга район төвүнден-даа, колхозтан-даа лекторлар удаа-дараа кээп, солун темаларга лекция, беседаларны номчуп берип турарын ферманың коллективи сеткил ханыышкын-биле чугаалап турар. Кызыл булунда библиотеказындан сонуургаан номнарын саанчылар номчуп, чагыткан солун, сеткүүлдерин 1—2 хонгаш-ла ап турар.

Ферманың коллективи I кварталда 12 тонна сүт дужаар планын 13,5 тоннага, а II кварталда 45 тонна сүт дужаар планын 47 тонна кылдыр күүседткен. Чартык чылда күрүнеге эзт, сүт, дук садар талазы-биле планын хуусаа бетинде күүседткени дээш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Төвүлелиниң районнуң көдээ ажыл-агыйының бүгү ажылшчиларынге чедирген байыры коллективти улам сорук киирген.

М. КАЛЧАН.

Эжиңерге харыңар кайыл?

Бо чылдың май 1-де үнген № 103 «Шын» солунда Таңды районнуң «Тиилелге» совхозунуң хойжузу Куулар Дажы-Серенниң бодунуу-биле чаңгыс аай ажылдыг болгаш аразында социалистиг чарыштыг эштери: «Мөнгегей» совхозтуң мурнакчы хойжузу Оюн Төкел-оолга, Чөөн-Хемчикте «Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжузу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Моңгуш Чолага бижээн чагаазын бистиң хойжулар кончуг сонуургап номчаан. Мен бодум дыка сеткил ханып номчаан мен. Ол солунну ам-даа кадагалап чоруур мен.

Хойжу К. Дажы-Серен бодунуң чедип алган көргүзүглерин айытпышаан, чаржып турар эштериниң көргүзүглерин сонуургап, солун дамчыштыр харыылаарын күүзүн.

Мынчага чедир бистиң хойжулар солун бүрүзүн ажып көрүп келген. Харыы чок. Бир эвес бо эштер ол солунну номчувайн барган болза, ол совхозтарда партия, профэвилел организациялары ону чүге дыңнатпас чоор, харыы бижиирин чүге сүмелевес чоор? Зл-деп чүве. Мурнакчы, алдарлыг хойжуларның аразында чагаалажыышкыны, ында айытканн көргүзүглери, ажыл дуржулгазы бистерге онза солун болур.

Солунга кижи бүрүзүнүң чагаазын бижип четтикпес болгаш ынчаар болдунмас деп чүвени билир бис. Ынчалза-даа мурнакчы хойжуларның, саанчыларның болгаш өске-даа малчыннарның ажыл дуржулгазының, социалистиг хүлээлгелериниң түңнелдериниң дугайында оларның боттарының бижээн үүлдерин аажок номчуксаар бис. Үстүнде эргим хойжуларның харыызын чүгле К. Дажы-Серен эвес, бистер база-ла манап тур бис.

Т. БЕГЗИ,
«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң хойжузу.

Улан-Баторга уткулга хурал

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Июль 10-да МАР-ның опера болгаш балеттиң күрүне театрынга Моолдуң улус революциязының 46 чыл оюн уткаан байырлал хуралы болган.

Моолдуң улус революциязы Октябрьның социалистиг Улуг революциязындан төрүттүнген деп, МАРП ТК-ның Политбюро кежигүнү, МАРП ТК-ның секретары Н. Жагварал уткулга хуралынга илеткел кылгаш, медеглээн. Октябрь революциязы чокка, Совет Эвилели чокка моол улус бодунуң чедип алыр дээш үүс-үүс чылдар дургузунда демисежип күзеп чораан идеалдарын боттандырып шыдавас турган деп илеткелчи чугаалаан.

Моолдуң улус революциязының база бир өндүр улуг чаалап алышкыны моол улустуң совет улус-биле тургузуп алган найыралы, социалистиг чурттарның улустары-биле найыралы болгай деп илеткелчиниң демдеглээнин МОНЦАМЭ агентилел дамчыткан.

Марксизм-ленинизмге болгаш пролетаржы интернационализмниң принциптеринге шынчы Моолдуң Араттың Революстуг партиязы акы-дуңма партиялар-биле сырый кады ажылдажылганы болгаш делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң хүрээлениниң дайынчы чаңгыс эвин, сырый каттыжышкының быжыглаары дээш демисежирин бодунуң интернационалчы дээди хүлээлгези кылдыр санап турар деп, Н. Жагварал медеглээн.

Совет дайынчыларның тураскаалынга чечектер салган

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Моолга улус революциязының 46 чыл болган оюн таварыштыр Улан-Баторда совет дайынчыларның тураскаалынга чечектер салган.

Чечектерни МАРП ТК-ның, Улустуң Улуг Хуралының Президиумунуң, МАР-ның Министрлер Төвүлелиниң өмүнээзинден салган деп МОНЦАМЭ агентилел дыңнаткан.

Чечектер салырынга МАР-ның партия, чазаның удуртукчулары, Улустуң Улуг Хурал Президиумунуң кежигүннери, МАР-ның сайыттары-биле кады моол найысылалдың ажылчы чонунуң төлөөлери киришкен.

Совет дайынчыларның тураскаалынга улус революциязының 46 чыл болган оюнуң байырлалынга киржири-биле келген генерал-полковник И. И. Гусаковскийге баштаткан совет шериг төлөөлериниң, Улан-Баторда совет элчин черинин болгаш Моолда дипломаттыг төлөөлел черлериниң өмүнээзинден база чечектер салган.

САМОЛЕТТУ ДҮЖҮР АТКАН

БРАЗЗАВИЛЬ. (СЭТА). Конгонуң национал армиязының кезектери Уганда-биле кызыгаарга америк бүдүрүлгениң «ДС-3» дээр самолёдун артиллерия-биле дүжүр аткан.

Киншаса радиозунуң дыңнатканы-биле алырга, дүжүр аттырган «араатан самолёт» ылгавыр демдек чок болган. Ук самолет Кибали-Итури районга (Конгонуң Чөөн можузунуң соңгу-чөөн талазы) ужудуп келген.

Самолёттуң ийнги ужудукчузу — канада чурттуг Элгар Мур дириг арткан.

ЧАА ЗЕЛАНДИЯДА ЧАА АКША СИСТЕМАЗЫ

КАНБЕРРА. (СЭТА). Чаа Зеландия он мүнгү акша системазынче шилчээн. Чуртка фунт, шиллинг болгаш пенс акшаның орнунга долларны болгаш центни эргилдеге киирген.

ИСПАНИЯДА КОММУНИСТЕРНИ ТУДУП ХОРУГДААН

ПАРИЖ. (СЭТА). Франкочу полиция испан демократтарны иссеп сүрерин үргүлчүлеп турар. Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизиниң Мадридтен дыңнатканы-биле алырга, эрткен неделяда Испаниянның Коммунистиг партиязының 25 кежигүннерин тудуп хоругдаан. Мадрид, Барселон, Бильбао, Севиль болгаш өске-даа чамдык хоорайларга тудуп хоругдаашкынны чоруткан.

Айыл чок чорук чөвүлелиниң хуралы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Аткылажышкынны соксадыр дугайында Айыл чок чорук Чөвүлелиниң шиитпирин Израильдиң каржызыбиле үрээн дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн Айыл чок чорук Чөвүлели үргүлчүлээн.

Июль сестің эртенинде Суэц каналының зоназында чамдык контроль станцияларны израиль ужар түүлдүң база катап бомбалаан дугайын, сырый чурттакчылыг суурларны израиль артиллерияның боолап база израиль агаар дээрбечилериниң бомбалаан дугайын КАР-ның төлөөлекчизи ооң мурнундагы хурал үезинде Чөвүлелге дыңнаткан.

Израиль шериглер боттарының эжелээри араб девискээрлерден үнмес болза, Чоокку Чөөн чүкке тайбың турып болбас, түүе дээрге чаңгыс-даа улус бодунуң девискээринге интервентилер кара туразында аажылап, араатанзыг чоруктарны үүлгедип турары-биле эптежип шыдавас деп, ССРЭ-ниң төлөөлекчизи Н. Т. Федоренко демдеглээн. Ооң ужурунда әң чугаа болгаш соңгаарлаттынмас сорулга болза, израиль шериглерни 1967 чылдың июнь 5-тиң мурнунда турган туруштарынче доп-дораан үндүрери болгаш израиль агрессияның уржуктарын узуткааны болур дээрзин совет төлөө чугаалаан.

Израильдиң чаа агрессчи үүлгедиишкиннери болза, тайбыңның хөрээнге айыылдыг уржуктары дээш харыысалганың бүгү аар үүргезин боттарынга ап турар АКШ-тың, Англияның болгаш өске-даа чамдык барының талакы күрүнелериниң талазындан деткимчени Израильдиң ажыглап турар дугайын херечилеп турар деп, Н. Т. Федоренко айыткан. Вьетнам улуска удур үргүлчүлеп турар америк агрессия, араб чурттарже Израильдиң оор ёзу-биле халдаашкыны, чоокта чаа Конгога удур өөнчүк-чөңгөлер, Кипр Республикага удур угландырган планнарының дугайында дувүрөөзиниг дыңнадыгдар — ол дээрге, национал-хосталгалыг демиселге удур империализмниң болгаш колониализмниң сүлчээинде чаңгыс илчирбениң звеноузудур, ынчангаш хамаарышпас аныяк бүгү чурттар оортан чогуур түңнелдерни кылыры эргежок чугула, түүе дээрге агрессияны өнемчидип, серемчилелди кошкадыр чорук хамыктың мурнунда ол чурттарның боттарынга эң улуг айыылды болдурар апаар дээрзин совет төлөөлекчи демдеглээн.

АКШ-тың болгаш Англияның төлөөлекчилери Айыыл чок чорук Чөвүлелинде агрессорнуң камгалакчылары болуп туржуп турар. «Хөлзээшкинни өөскүтпес», кичээнгейни буруудадыышкыннарга мөөнөвес, «ол-даа база өске-даа таланы детки-вес» деп, лорд Карадон (Англия) кыйгырып турган. Эжелелди болгаш аткылажышкынны соксадыр дугайында Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң шиитпирлерин Израильдиң үргүлчү үреп турарының байдалдарында бо кыйгырыглар болза чогумна харын чаңгыс таланы—агрессияны деткээн-дир.

Малинин төлөөлекчизи Кейтаның саналы Голдбергке шыңгыы ойтур шавыышкын кылдыр дыңналган.

Санал бээри-биле сөс алган Сирияның төлөөлекчизи Адибу Даудиниң демдеглээни: израиль агрессияның өмөөржикчизи АКШ-тың ажыы-биле туржуп турар туружу Айыыл чок чорук Чөвүлелин саңдараашкынче чыгап турар-дыр.

Израильдиң төлөөлекчизи араб күрүнелериниң адынга нүүлдүг буруудадыышкыннардан тургустуган валчаалыг медеглелди болгаш антисоветчи нүүлдөөшкинни кылган. Чепсектиг өөчүк-чөңгөлериниң, агрессияның болгаш девискээр эжелээринің политиказын Израильдиң үргүлчүлээр бодап турарын ол медеглел база катап бадыткаан.

КНО-нуң хайгааракчызын Суэц каналының зоназынче чорудар дугайында КНО-нуң чиңгине секретары У Танның саналдан киргени ындыр түр хемчеглерге индий төлөөлер дадагалазавайн турар деп, Индияның төлөөлекчизи Г. Партхасаратки медеглээн. Ындыр болза-даа Чоокку Чөөн чүкке тайбыңны катап тургузарының айтырыын үндезини-биле шиитпирлээри эргежок чугула деп, ол демдеглээн.

Хуралдың түңнелинде Чөвүлелдиң даргазы Маконнен (Эфиопия) медеглелди номчаан. Ооң чугаалааны-биле алырга, ол медеглел Чөвүлелдиң нинти бодалын илергейлеп турар. Палестинада тайбыңчыдылга дээш хайгаарал талазы-биле КНО-нуң организациязының штаб начальнигинге чагырткан шериг хайгааракчыларын (КНО-нуң) Суэц каналының зоназынга тургузаар дугайында эргежок чугула хемчеглерни КАР-ның болгаш Израильдиң чаазактары-биле ажылдап кылырын Палестинада тайбыңчыдылга дээш хайгаарал талазы-биле КНО-нуң организациязының штаб начальнигинге дагзырын КНО-нуң чиңгине секретары У Таңдан дилээн үүлдерни ол медеглелде киргген.

Венгрияның ном үндүрер черн делегейниң уран үүлүнүң шылгараңгай чогаалдары-биле чиик өртектиг миниатор альбомнарны үндүрерин эгелээн. Национал болгаш даштыкы музейлерде кадагалаан делгирлерниң өөнүг 28 репродукциязын үндүрүлге бүрүзүнде киргген.

МТИ-СЭТА-ның фотозу.

ЛИВАН СОЛУН АРАБТАР-БИЛЕ КЫДАТ «ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГА» ДУГАЙЫНДА

БЕЙРУТ. (СЭТА). «Араб улустар израиль агрессияга удур демиселге деткимчени көргүскен күрүнелерге ханы өөрүп четтирипшкинни илергейлээн болгаш илергейлеп-даа турар» деп, «Ан-нида» солун «Революстуг күштериниң чаңгыс эви —империализмни ажар тиилелге дээш улустарының демиселинде чепсек» деп эгелиг мурнуку үүлүнге бижээн. Ындыг болза-даа кыдат удуртукчулар арабтар-биле «эп-сеткил каттыштырылгазы» дээр чүвеге чагдынып алгаш, бистиң ак сеткилдиг өөнүктеривиске удур боттарының көөр хөөн чок чоруун болгаш калчаалыг нүүлдөөшкинин үргүлчүлеп турар. Кыдат пропаганда арабтарга хамаарыштыр Совет Эвилелиниң найыралчы туружун хажыдарын оралдажып турар. Кыдат удуртукчулар боттарының бүгү информас чепсектерин антисоветчи пропагандага бараан болур кылдыр империалистерге херек кырында тургузуп берген. Пекин үүн революстуг күштерге: социалистиг лагерьге, национал-хосталгалыг шимчээшкинге болгаш делегейниң ажылчын аңгызынга согуг таварыштырарын оралдажып турар.

Ынчалза-даа Совет Эвилелинге удур Пекиниң кандыг-даа нүүлдүг халдаашкыннары Совет Эвилелиниң найыралчы туружунга арабтарның быжыг бүзүрелин кажан-даа чайгылдырып шыдавас. Совет Эвилели эргезин болгаш хамаарышпас чоруун камгалаар дээш араб улустарның демиселинге бүгү эргежок чугула дузаламчыны кеззеде көргүзүп келген болгаш көргүзүп-даа турар. Совет чепсекти холга тутканн араб улустар империалистиг агрессияга удур кадыг-дошкун демиселди чорудуп келген.

Кыдат пропаганданың органнары «700 миллион кыдаттарның деткимчезиниң» дугайын үүлүе сөс кырынга чулчуруп турар үезинде Совет Эвилели агрессияның чедирген когаралдарын узуткаарынга боттуг дузаламчыны арабтарга көргүзерин үргүлчүлеп турар.

Араб улустар Совет Эвилелинге баштаткан социалистиг лагерьниң чурттарының дузаламчызын болгаш деткимчезин бедии-биле үнелеп турар. Ол болза кыдат нүүлдөөшкинге база эки харыы болуп турар. Империализмни болгаш сионизмни ажар тиилелгениң үндезини болза делегейниң революстуг күштериниң чаңгыс эви болгаш араб-совет найыралды быжыглаары болур дээрзинге араб улустар ханы бүзүрелдиг.

Коммунистиг күш-ажылдың коллективинде

Кажан кижи тодуг турар өйде амдан рецепторларының саны әвәәжээр болгаш идепкейлии кошкаар.

Аш чоруур үезинде-даа, чемни тоттур чигенинин сөөлүнде-даа амдан рецепторлары чаңгыс деннелге ажылдаар кижини ап көрээлиңер. Шак ындыг кижи чемниң эки, багай шынарлыын(амданныын) ылгап билбес болгулаар.

Ол чорук хөй арага ижер, таакпылаар кижилерде болгаш чамдык аарыглар үезинде амдан рецепторларының минниичелиниң кудулай бергени ол болур.

Амдан рецепторларының идепкейлии чидер чорук ол ышкаш ханы четпес аарыг болгаш чем хуулдурар аппарады аарыг кижилерде таваржып турар. Чамдыкта чемге хереглевейн турар үүлдер безин кижиге амданныг ышкаш сагындырар, ол дээрге рецепторларның шын эвес ажылын илергейлеп турары ол. Ол чорук организмде эгелеп чоруур аарыгны эртедээре билип алырынче кижилерниң кичээнгейин угландырып турар.

Дээскиндир турар бойдуста температураның өскерилгелерин (изиг-соокту) кижиниң организмни канчаар-даа аажок нарын арга-биле билип ап турар. Ол дамчыдылгаларны организм кештин кырындагы кезектеринде болгаш шаралыг карттарда турып турар чылыг болгаш соок дамчыдар рецепторларның дузазы-биле чедип ап турар. Кол нуруузунда соок дамчыдар рецепторларның саны чылыг дамчыдар рецепторларның санындан көвей. Кештин 1 дөрбелчин сантиметр кезээнде 12—13 соок болгаш 1—2 чылыг дамчыдар точкалар санаттынып турар.

Мага-боттун янзы-бүрү участоктары температураны чаңгыс аай эвес хүлээп ап турары солун. Кандыг-даа улуг соокта кижиниң арны белен доңмазын кижи бүрүзү билир. Арынның кежи чылыгга болгаш соокка кончуг минниичел болур, түүле температураның өскерилгелеринге дүргенибиле чаңчыга бээр. Кижиниң буттарының соокка болгаш чылыгга минниичели әң-не куду болур. Температураның өскерилгелеринге буттарның кештери кончуг багай чаңчыгар, ынчангаш соокта олар кижиниң магабодунуң өске кезектеринден дүрген доңар.

Бир эвес изиг-соокту градузу өскерлип турар болза, ынчан ажылдап турар рецепторларның саны база-ла өскерлип турар. Соок болгаш чылыг дамчыдар точкаларның саны чылдың янзы-бүрү үелеринде кештиң чаңгыс ол-ла участоктарында аңгы-аңгы болгулаар. Миннинчел органнарның түстүс ажылдары үргүлчү чоруп турар. Чижээ, агаарның температуразы кудулаанда (соокта) соок дамчыдар нервилерден медээлер кол нерви системазынче дамчып турар, ооң улаштаанда чаңчыл механизмнери ажылдап эгелээр, организмге чылыг тыптыры көвүдээр, чылыгны дашкаар үндүрери эвәәжээр. Организмниң солужулга чорудулгалары дүргедеп, шыңган эттернин, баарның, иштики бестернин чылыг үндүрери көвүдээр. Ынчангаш организмниң чылыгны дашкаар бээри эвәәжээр, түүе дээрге кештин кырында кезектеринде (каъдында) хан дамырлары чиңгелеп, дер үнери эвәәжээр.

Кижиге «ам дораан соой бээр эвеспе» деп дыңнадыптар болза, ынчан соок дамчыдар рецепторлар идепкейлии-биле ажылдап эгелээрлер. Чижээ, бир эвес кончуг соок хүнде кудумчуже үнер деп шиитпирлеп алган болза, сооктун рецепторларының саны кеште көвүдей бээр болгаш организмниң чылыг тывылдырар механизмнери ажылдап кириптеринге белен апаарлар (оларның саны дораан көвүдээр).

Бистиң чылыг хуваар аппарадывыс даштыкы температураның өскерилгелерин кичээнгейлиг хайгаарап, организмниң чаңгыс аай температуралыг турарынга улуг рольду ойнап турар. Кадык кижиниң температуразы дүн-хүн иштинде колдуунда доктаамал, температураның өскерилгелери шоолуг эвес ылгалдыг. Кижиниң амыдырал-чурталгазын хандырып турар химиктиг реакциялар организмниң температуразы чаңгыс аай турда шын чоруп турар. Кижиниң температуразы улгалып, аараанда, организмниң солужулга чорудулгазынга нарын химиктиг үүлдерниң идепкейи кудулаар, ол чорук кижиниң хостуг шимчээшкиннерин кудуладып (баксырадып), шаг-шинээ чок кылыры ол. Чамдык таварылгаларда соок рецепторларның шын эвес ажылдаанындан чылыгда безин кижи доңуп чоруур апаар.

Бистиң рецептор аппарадывысты быжыглаарынга бажыңга болгаш арыг агаарга күш-культуржу мергежилгелер кылыры, организмни аарыглардан камгалап дадыктырары улуг рольду ойнап турар. Ылаңгыя спорчулар агаарның температуразының өскерлиринге кончуг чаңчыкканнар, ынчангаш соокка алзып аарыыр аарыглардан белен черле аарывас болгай. Кижиниң организминде изиг, соокта ажыл-чорудулгазын өскертип турар органнар болгаш системалар бар. Ооң чижээнге кижиниң дер үндүрер бестери хамааржыр. Изигде ийикпе, азы кижи аар күш-ажыл кылып турар өйде организмге хөй чылыг тыптып турар, ынчан дер бестери кижини эмин эрттир изиргенириндeн камгалап турар.

Агаарның температуразы өй-тавында турда, кажан бис дыштанып турувуста, дер бестерин дамчыштыр дүн-хүн иштинде 700 миллиметр чедир дер үнүп турар болгай, а изигде, аар ажыл үезинде дер 6 литр чедип турар. Кеш кырындан ынча хөй сугнуң ылгалып үнүп турары болза организмниң канчаар-даа ажок хөй чылыг үндүрүп турары ол, ынчангаш мага-бот эмин эрттир изивези ында. Дер бестери чылыгны дашкаар үндүрүп турарындан аңгыда, организмге ажыктыг чамдык үүлдерни база үндүрүп турар. Чижээ, дер-биле катай организм база-ла хөй бусту чидирип турар. Ооң түңнелинде ханның составының болгаш кеъш адаанын суу эвәәжээр. Дузап каан сугну ижери, дустуг балыкты хүнде чаңгыс катап чиири, өске-даа көвей дус хоолаан чемни ажыглаары (чиири) изигде ажылдап турар кижилерге ажыктыын ажылчыннар сактып чорза эки. Ооң-биле организмге чедишпейн турар дусту солуп турарлар. Кеъштин бир-ле кезинин тускай хереклелдериниң (микроскоптун, дузазы-биле көөр болза, дер бестериниң кырында дамды хире дерни эскерип каап болур. Агаарның температуразы 0,5—1 градус өскерлип турда, дер бестериниң саны база-ла өскерлип турар. Чамдык ниити аарыглар үезинде дерниң үнери көвүдээр. Чижээ, бүүрек аарыының үезинде, өкпе туберкулёзунуң чамдык хевирлериниде. Ынчан дер үнери көвүдээр болгаш дер-биле катай организмге ажык чок чамдык үүлдер үнүп турар. Кадык кижиниң бүгү органнары болгаш системалары бот-боттарындан дорт хамаарылгалыг ажылдап турар.

Ол ажыктыг реакциялар биске кадыкшылды, ажылдаар арганы берип турар.

Тывылбастаан бараанар

ТЫВЫҢГЫР АРГА

Бажың шоочалаар аар шоочаны, шала дозулаар кисточканы ажыл соонда садып эккээр боор даалга алгаш, эртен ажылдап чорупкан мен. «Хүлээнгени күштуг» дижир болгай, ажыл шагының соонда бараанар дилеп чоруптум. Орук аайы-биле хоорай рыногунда ажыл-агый магазининге келдим. Бүдүү көрүп турарымга делгүүрлерде мээң хереглээним демги чүвелер-даа чок. Ынчалза-даа каракка бүзүревейн садыгжыдан айтырдым:

— Бистерде оларның кайызыдаа чок, көрбөөнден бээр безин дыка үр апардывыс — дей, тыртып кагды.

Титов кудумчузунуң ужунда ажыл-агый магазининге кире бердим. Садыгжылардан айтырыг салгаш, база-ла; «Хереглээн бараанарыңар чок» деп харыы дыңнадым. Бир кудумчуда үшкү магазинге баргаш база-ла хөөн каранчыг харыы дыңнадым.

Чоруум бүтүмээн, магазиннер кезип маңнаар дээш пат-ла турупкан чаныр ора орукка таныжым эшке дужа бердим.

«Ча кайнаар чордун?» дидир.

Чораан чоруумну төөгүп бергеш, чүнү канчалза экил дээрзин эштен айтырдым.

«Көрдаан, мен база ындыг хереклелдер дилеп черни бир кылдым» дээш, кижим сал чүлүүрде саваң хоюдар кисталар көргүстү. Шала дозулаарда, әлүүн хөйнү катай шарып алырга ажырбас чүве болду. Эжимниң тывыгыр аргазын ажыглап, берге байдалдан уштунган мен.

ЧҮКТЕШКИЛИГ КИЖИЛЕР

Каа-Хем суурже чоктап орарга, башкы училищезиниң чанында автобус доктаар чер бар. Бир хүн орта чүктешкилиг дыка хөй кижилер чыгы берген. Шупту-ла рюкзактарда, шоодайларда долдур чүктүг. Әлүүн ырадыр аянчорук кылыр дээн улус бе дээрге, кырганнар-даа, аныяктар-даа бар. Черле аайын тыппаан мен. Ынчан турумда, «туристчиларниң» бирээзи хыйланып үнүп:

«Школа-интернат хоорай төвүнден ырак-тыр. Бо кавының магазиннери чурттакчылардан шил савалар хүлээп албас-тыр. Оода оларның бирээзинге пунктудан тургузуп кагбас чоонган чүве ийик. Ырак черге шилдер чүктээри дыка-ла берге-дир» дээрге, өөрү база улажы бердилер. Оонна чүвениң ужуру билдинген. Олар Каа-Хем суурнуң магазининге дужаар дээн хөй шилдерин чүктегилепкен турганнары ол чүве-дир.

Школа-интернаттың девискээринде чурттакчылардан бо чижектиг хомудалдарны хөйнү дыннап болур. Хоорайның амыдырал хандырылга комбинады болгаш Кызыл-садыг чоннуң ол чөптүг негелдезин хандырар өй келбээн бе?

М. БАДЫ-НАЗЫН.

1967 ч. Июль 12.
ШЫН
3-КҮ АРЫН

...СЭКП ТК-ның июнь Пленумунга күлзөп алган «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылы» деп партия Төп Комитединиң Тезистери — совет улустуң 50 чыл иштинде эрткен маадырлыг оруун, чаа ниитилел тургузуушкунун удуртур талазы-биле ленинчи партиянын байлак дуржулгазын мөөнцеп түңнээн, ниитилел хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазының соруглаларын тодаткан, сорук киирикчи, мобилизакчы, политиктиг документ.

Ол Тезистер районуң ажылчы чоннарының күш-ажылчы идепкейин болдурган. Тезистерни район төвүнүң албан организация черлеринге, колхозтарга, фермаларга ханызы-биле таныжары үргүлчүлеп турар. Бөгүн ол Тезистер-биле «Совет Тыва» колхозтуң Азас болгаш Талым сүт-бараан фермаларының коллективтери танышкан.

Ол фермалар юбилейлиг чылдың баштайгы чартыында сүт бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле даалгаларын хуусаа бетинде күүсеткеннер. Азас фермазы ам үеде хүнде саалданы үш удаа чорудуп турарындан саалда көргүзүү бедөөн. Саанчылар Дундума, Ажыма, Аалчымай, кадарчылар Сүрүн, Сундуй болгаш өскелериң-даа көргүзүглери бедик...

Бо болза СЭКП-ниң Тожу райкомунуң пропаганда болгаш агитация киллизиниң түс черде радио дамчыдылгазының эдлчеглиг дамчыдылгазының сөөлгү медээзиниң эгези-дир. Радиодамчыдылгазының редактору болгаш диктору Николай Оюн оон дараазындагы дамчыдылгаларга Тоора-Хем ортумак школазын бо чылын 43 өөренікчи доозуп, бышкан билигниң аттестадын алганын, уругларны эртемниң үндезиннеринге өөредип, амыдыралче делгем орукту ажытканы дээш башкыларга ада-иелериң өөрүп четтиргенин, Азас хөлдүң кыдыында Юрий Гагарин аттыг пионер лагериниң ажыттынганының дугайында репортажты дамчыткан.

Радио — партияның идеология ажылының күчүлүг чепсээ, чоннуң угаан-медерелин коммунистиг моральга дүүштүр хевирлеп тургузарынга, партия болгаш чазактың доктаал-шиитпирлерин чон ортузунга калбаа-биле таныштырып, пропагандалаарынга, эртем-техниканың, улус ажыл-агыйының чедиишкиннерииниң дуржулгазын нептередиринге улуг рольду ойнап турар.

Тоора-Хемде радио дамчыдылгазының редакциязы бодунуң ажылын партия райкомунуң бюрозунга бадылаан тускай план ёзугаар чорудуп турар. Чыл эгезинден бөөр ниитизи-биле 56 дамчыдылганы редакция кылган.

Дамчыдылгаларның хөй нуруузу Совет эрге-чагырганың 50 чыл болурунга, Совет күрүнеңиң үндезилекчизи Владимир Ильич Ленинге, улустарның наймыралынга тураскаагган материалдар болур. Ол дамчыдылгаларны чүгле Тоора-Хем суурнуң чурттакчылары эвес, харын колхозтарның ажыл-ишчилери улуг сонуургал, күзел-биле дыңнап турарлар.

Тожу район юбилейлиг чылдың баштайгы чартыының ажыл-агый даалгаларын чедиишкиниг күүсеткенин СЭКП Тыва обкомунга, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге болгаш республиканың Дээди Советинге рапорттаан. Район чартык чылда сүт садар планны 113,8 хуу, эзотти — 229,4, дүктү — 215 хуу күүсеткен. Бо чурагайлар болза республикада дээре көргүзүглерге хамааржып турар.

Районуң ажыл-ишчилериниң мындыг эрестиг ажылдаарынга түс черниң радио дамчыдылгазы база үлүг-хуулуг болган деп демдеглээр болза чаргыг болбас ийик. Мурнакчы саанчылар, кадарчылар, бызаа ажаакчылары болгаш өске-даа мергежилдиг кижилери боттарының ажылының дуржулгазын радио дамчыштыр солчуп, ажылда чедер-четпестерни илередип турганнар.

Радио дамчыдылгазының редакциязы тематиктиг материалдарны база хөйнү дамчыдып турар. Бо чылдың июнь 23-те болган дамчыдылгалар ацаа чижек болур. Партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация киллизиниң эргелекчизи В. Тимофеев «Октябрьны алдаржыткан шүлүглелдер» деп дамчыдылганы солун эрттирген. Эфирни дамчыштыр Улуг Ленин, Улуг Октябрь дугайында совет болгаш тыва чогаалчыларның шүлүктери, шүлүглелдерден үзүндүлер дыңналып турган. Ол-ла кежээ совет аныяктарының хүнүнге тураскаагган репортажка районнуң, республиканың аныяк ишчилериниң чедиишкиннерин, өөредилгеге болгаш амыдыралынга ажыл-херектерин чырыткан.

Район төвүнде ортумак школада физика башкызы С. Назынның эрттиргени «Талыгырларда төнчү чок» деп дамчыдылгазы улуг сонуургалды болдурган. Ук дамчыдылга Октаргай делгеми, физика болгаш совет эртемниң чедиишкининиң, алдарлыг совет космонавтарның дугайында болган. Бо дамчыдылганы дыңнаан ийи хоочун ачының бирээзи оргаш: «ындыг-ла ийнен» дээрге, бирээзи: «ындыг-ла ийнен эвес, чогум-на ындыг болдур ийин» диштен дижир.

Дамчыдылга редакциязы делегей байдалының, уругларның өөредилгези болгаш дыштанылгазының, шажык, спорт дугайында материалдарны болгаш башкыларның, тускай эртемниглериниң, эмчилериниң сүмелерин доктаамал дамчыдып турар. Тус черниң радио дамчыдылгазының ажылынга «Совет Тыва» колхозта партком секретары Бараан Чигжит, пионер вожатыйы Валентина Микова, эмчи Раиса Чыырал, башкы Санда Назын болгаш өскелер-даа идепкейлиг киржип турарлар.

Чаагай бойдустуг Тожуда чараш оңнуг чечектер кайы хөй. Ындыг болганда ында арылар база хөйү илдеп-дир. Радио дамчыдылгазында «Шагар-Ары» база бар. Ажыл кылыксавас, арагалаар, хөй-ниитиниң чурумун үрээрлерни ол дораан-на «шантар».

«Шагар-Ары» «Совет Тыва» колхозтуң конторазынга ужуп чеде бергеш, колхозтуң улуг бухгалтери Идам Саттың столунга хонушкан. Билдинмее бир-ле чыт үнүп турар болган. Ылавылап көрүп олурарга, стол иштинде бир шил «кылаң кара» орган. Бухгалтериниң соруп орган «эмискин» ол чүве-дир.

Оон далаш-биле ушкаш, «Май 1» колхозтуң конторазынга эртен эрте ужуп келген. Коридорда бир-ле чүве хаарыктаан. Чүл ол, адыг бе, азы кижи бе? Ол болза колхозчу Октаэ Ак болган. Кежээ арагалааш, эзирин улгатканындан бажыңын колхоз конторазы-биле эндепкен эш-тир ийин. «Шагар-Арыга» шактырган кижилер ам оон сестип, эттинип турар апарган.

Тоора-Хемде тус черниң радио дамчыдылгазының чамдык ажылдары ындыг. Ол редакция ажыктыг улуг ажылды кылып турар.

А. АИР,
бистиң тускай корреспондентивис.

Сүттүң составында чү барыл?

Сүттүң составында хөй чүүлдер бар. Инек сүдүнде ортумаа-биле 12,5 хуу курсаг бүдүмелдер бар. Оон иштинде үс 3,8, белок 3, 3, сүт чигири 4,7, минералдыг дустар 0,7 хуу, а сүттүң 0,87 хуузу суг болур.

Сүттүң составында үс болза борбак хевирлиг тургулаар. Ону чүгле микроскоп-биле көөрге кестүр. Сүтте үстүң хемчээли малдың уксаа-продуктулуг шынарларындан хамааржыр.

Белоктар. Сүттү чылыг черге салып каарга, алаан үр болганда, дестели бөөр (ажый бөөр). Сүт ажыырга тыпты бөөр ол дес колдуунда белоктан бүткен. Сүттүң белогу чаа төрүттүнген чаш малдарның өзүп доругарынга улуг ажыктыг.

Сүт чигири. Ол бодунуң хоолулуг талазы-биле свёкла чигиринден ылгалбас. Ынчалза-даа чигирзиг амданы шоолуг эвес. Сүт чигири чаш малдарның дүрген өзеринге дыка ажыктыг.

Сүтте минералдыг дустар. Олар болза ижер дус, чугай-даш, фосфор, чес, алюминий болгаш өске-даа чүүлдерден бүткен.

Витаминнер. Сүтте витаминнер организминиң өйүнде өзеринге, улгадырынга эргежок чугула чүүл болур.

Бир литр сүт ол хире сүгдан аар болур. Бир литр сүт ортумаа-биле 1,030 килограмм денсилиг болур.

Арагачыларны албадаашкын-биле эмнээри

Будун чартык чылдың мурнунда херээжен кижи редакцияга келген.

— Оглум-даа бойлады. Ол арагалап эгелээн, а ижип алганда дуржоктаныр турып бээр. Чүгле менээ эвес, кожаларывыска амыр-дыш бербес болду. Прокурорга база чорудум; ону эмнелгеге чыттырып болбас чүве бе?

— А ол эмнедирин күзеп турар бе?— деп, прокурор айтыр-дыр.

Оглум бодун арагачы аарыг кижи кылдыр санавайн турар деп харыылаан мен.

— Ынчаарга чүнүң-биле-даа дузалап шыдавас-тыр — деп, прокурор холун чайгылаар чораан.— Шоолуг эвес, чижээ, аяк-сава буза шаап, кончуттуна бөөр суг дээн ышкаш, ындыг кем-херек үүлгеткен чүгле ындыг кижилерни албадаашкын-биле эмнээр черже чорудуп болур бис: бир эвес күзезиңерге, биддириишкинден киирийер, а бис хулиганнаашкын дугайында кеземче херээн оттурар бис.

— Ону шиидип каар, а албадаашкын-биле эмнээр черже чорутпайн барза канчаарыл?— деп айтырдым.

— Чок, ындыг таварылга болбас —деп харыылаан.

...Ава үр үеде чайгылып келген. Эдлчеглиг арагалаашкын, оон тайлымы-биле болган шош-содаа шагдаадан дилег кылырынче иеин албадаан. Үш неделя болганда оолду шииткен. Албадаашкын-биле эмнээр черже эвес, эдип чазаар күш-ажыл колонниязынга бир чылда шииткен чүве-дир. Оолдун иезин шииткелге хомудап, ол-бо албан черлерин кезилдир чорун турда-ла, өглу колонниядан үнүп келген, а арагалаары мурнуку хевээр.

— Ам оглум дугайында чүнү кылзымза эвил?— деп херээжен кижи менден айтырган.

Ынчаарда оон салган айтырыын шуут харыылап шыдаваан мен.

«Сагыштыг арагачыларны (арагачы аарыг кижилерни) албадаашкынбиле эмнедир болгаш күш-ажылга эде кижизидер дугайында» РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы бо чылдың апрельде хүлээп алдынган.

Ол Чарлыкта чү деп чугаалап турарыл?

Спирт сускуннарны сагыштыы-биле үргүлчү ижер, эки-тура-биле эмнедириндеи ойталаар азы эмнеткен соонда арагалаарын үргүлчүлеп турар кижилерни, бир эвес олар хөй-ниитиниң азы администрациянын дээштиг салдарының хемчеглерин алган турзажок, күш-ажылдың сагылга-чурумун, хөй-ниитиниң корумчурумун болгаш социалистиг ниити чуртталганың дүрүмнерин үрээр болза, бир чылдан ийи чыл чедир хуусаада албадаашкын-биле эмнээр болгаш күш-ажылга эде кижизидер-биле эмнелге-күш-ажыл профилакториялыларынче чорудар.

Албадаашкын-биле эмнээриниче рудар дугайында айтырыгны Хөй-ниити организацияларының, ажылчы чоннарның коллективтериниң азы күрүне органнарының дилээн ёзугаар улус судунга көөр.

Бир эвес эмнээшкин чедиишкиниг чоруп турар болза, профилакториянын администрациязының киргенин ёзугаар суд хуусаазын кызырып болур, ол кызырылда чартык кезиинден ашпас болур ужуралуг. Ындыг болза-даа бо чүүл эмнелге-күш-ажыл профилакториязынче катап чоруткан кижилерге хамаарышпас.

Судтуң доктаалы шуут күштүг болур болгаш ол дугайында хомудал турбас. Бир эвес суд сагыштыы-биле арагалаар арагачыны албадаашкын-биле эмнээринче чорудар болза, судтуң шиитпири арагачы кижини үнериниң дузаламчызын төлевейн, ажылдан үндүреринге барымдаа болур.

Эмнелге-күш-ажыл профилакториязынга турган үезин күш-ажылдың ниити стажынга киириштир саналр. Ол үениң дургузунда шөлээ бербес.

Бир-тээ профилакторияда турарлар ажылдап турар болганда оларның ажыл төлевириниден болгаш пенсиязындан акшаны эмнелге албан черинин ажаалда-тежээлинге чарыгдалдарның чамдык кезиин дуглаарынга, а ол ышкаш чем, идик-хеп, тускай эмнер дээш тыртып алыр. Оон арткан түңнерин өг-бүлезинге шилчидип бээр, а өг-бүлези чок болза, профилакториада турар кижиниң болунга арттырып бээр.

Район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнары профилакториядан эзп келген кижилерни ажылга таарыштыр киирер хүлээлгелиг. Мурнунда чурттап турган бажыны оларга хевээр артар.

Профилакториядан дескенде РСФСР-ниң Кеземче кодексизинин 186 чүүлүн ёзугаар (шөлүлге черинден дескен кылдыр) кеземче көргүзер.

Угааны солуу, хоочу аарыг кижилерни, I болгаш II бөлүктериниң инвалидтерни, назы четпээннерни, а ол ышкаш 60 хардан өрү эр болгаш 55 хардан өрү херээжен кижилерни профилакторияже чорудып болбас.

Е. РОЗАНОВА,
юрист.

Чагаалардан одуруглар

Кыргылда үргүлчүлевишаан

Совет эрге-чагырганың төөгүлүг 50 чылын байырлаар бо юбилейлиг чылда Улуг-Хем районда Жданов аттыг колхоз күрүнеге 37 тонна дүк дужаар планныг. Колхозтуң Чодураа салбырында кыргылда доозулган. Ол ажыл Ийи-Талда үргүлчүлевишаан. Ында кыргылда пунктузунга хүннүңне ийи кодан хойну кыргып, 2 тонна ажыг дүктү ап турар. Ийи-Талдың кыргыкчылары бо хүннерге чедир 15 тонна эки шынарлыг дүктү күрүнеге дужааган.

Кыргыллада Рая Шалган, Дарыймаа Кыргыс болгаш оон-даа өске улуг, биче кижилер идепкейлиг киржип турар.

М. КЫРГЫС.

Урук дурту чыткан ышкаш...

Танды районда «Коммунизмниң херели» колхозтуң кыргылда пунктузу, тарын боозадыр пункт, чуулда чери дөгерези Кочетово суурнуң дужунда, ол чарыкта. Малчыннар Элегес хемни кежерде көвүруг дилеп, хемни өрү, куду 40—50 километр чорун турар. Бир эвес суурнуң дужунга көвүруг турган болза, демги чугула черлерге чедир 3—4 хире километр.

Колхоз баштаар чери болгаш районуң удуртукчулары бо айтырыгны малчыннарга таарымчалыг кылдыр шиитпирлээри негеттинин турар.

В. ОММУН.

Чурукка тырттырар дизе...

Автобус Торгалыгдан Чадаанаже үнүпкен. Пассажирлериң аразында эмчилээн, сургакчылаан, дыштанган кижилер — кымнарны чок дээр!

Торгалыг школазының башкызы Түлүш Күнзенмаа хомудай-дыр:

— Мен-даа хей бар чыдар кижидир мен ийин...

— Кандыг херек ужуру боор?— деп сонуургадым.

— Паспорт чуруу кылдырын алырым ол...

Бир эвес өске пассажир Чадаанаже баш таартып бар чоруур болза, ында кижи кайгаар чүве чок. Өвүрнүн Торгалыында-даа, Хандагайтыында-даа чурук тырттырар болгаш баш таартыр черлер чок.

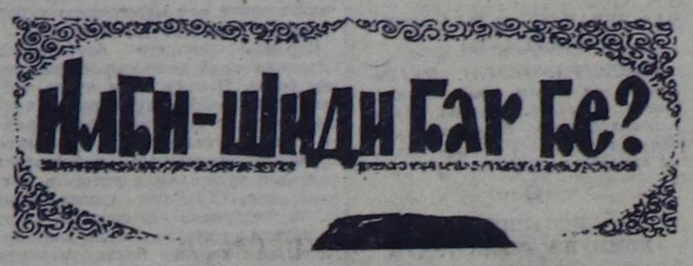

Илбичи кижи дузалакчызы-биле кады сценада стол кырынга улуг шойбек хааржак салып каар. Оон аксын ажыткаш, херээжен дузалакчызын ынаар чыттырып алыр. Ол кижиниң чүгле бажы-биле буттары көстүп турар. Илбичи холун карбаш кылырга, дузалакчы сцена кырынче хирээ үндүрүп келир. Шойбек хааржакты хирээлеп-ле эгелээрлер. Көрүкчүлериң улуг тынары, хирээниң даажы — дыңналыр чүве-ле ол.

Бир минута хире болганда, хааржак одура хирээлеттине бээр. Оон иштинде херээжен кижи барла болгай! Илбичи хааржактың ийи кезээниң бирээзин көдүрүп алгаш баар; ында херээжен кижиниң хөрээ, бажы көстүр. Буттары стол кырында хааржактың бир чартыында хевээр артып каар.

— Өршээп көрүңер, чараш кысты диргизиннер!—деп, оол дузалакчы илбичиден дилей бээр. Ынчаарга илбичи ол кижиниң бажы, хөрээ арткан демги хааржактың чартыын стол кырынга катап эккелгеш, чыпшыр идиптер. Бичии сымыранып чоруй, илбичи холдарын өрү көдүргеш, ужуру билдинмес шимчээшкиннер кылыптарга, хааржак-биле кады одура хирээлеттинген кижи көрүкчүлер көрүп олурда-ла, бүдүн, дириг хевээр турун кээр... Адыш часкаашкыны диниттелип-ле үнер.

Шаанда мындыг иллюзионнар (фокус, трюк, иллюзион дээрге, илби-шиди дээн уткалыг состердир) улустарны коргударынга болгаш оларны мөлчүүрүнге хереглеттинин турган. А ам илби-шиди чүгле кижилериң дыштанып алырынга, угаан-медерелин сайзырадырынга дузалыг апарган. «Чүведе арга-ла бар» дижир болгай. Ол-даа ылап шын. Үстүнде тайылбырлаанывыс «Хирээлээшкин» деп иллюзионнуң чажыдын чурукка көргүзерге мынчаар көстүр:

Ынчангаш, «Хирээлээшкин» деп иллюзионну чедиишкиниг көргүзери ийи кижини хааржакка эптиг чыттырып алырындан хамааржыр. Илби-шидини бодамчалыг көөр кижилер оон чажыдын тып ап болур.

Тыва кырган ашактарга илби-шиди көргүзерге «болар кыдат сайлыг болгай-аан» дижир-дир. Сай-суй деп чүве кайда боор, шупту чүве илбичиниң аргазында. Илбичи кижи оюн көргүзерде, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин хөйү-биле ажыглап турар. Чамдыкта аваа кажар арга безин кижилерни боданыр ужурга таварыштырып болур.

Петрнуң үезинде орус чуртунга кончуг дошкун хоойлулар тыптып эгелээнин билир болгай бис. Бир хүрээниң ламалары ол хоойлуларга бурганнар безин таарыштайн турарын илередир дээш мындыг фокус чогаадып алганнар: улуг залче кирер эжик ажыттына бээри билек, ханада аскылап каан кээргенчиг арыннарлыг бурганнарның карактарында чажы төктүп эгелээр. Элээн үр үениң иштинде хүрээге келген кижилер шынап-ла бурганнар хомудап турар-дыр деп билип турган.

Бир-ле катап орустуң императору боду бурганнарның ыы-сыызын шынзыгып көөр дээш хүрээге чедип келген. Эжик ажыттыйары кайы чорда, бурганнар «бадырып-ла» эгелээннер. I Петр чада салып алгаш, хүрээниң ламаларының чажыдын тышкаш, оларга мынча дээн:

— Бир эвес бурганнар моон соңгаар карактарындан суг төктүп, өөгейни бөрзе, ужаларыңардан хан төктүп ыглай бээр эвес силер бе!

Ол хүрээниң ламалары бурганнарның чуруунуң артынга лаа кывыскаш, херек апаргада оон дамдызын бурганнарның карактарында үттер дамчыштыр черже бадырып турган болган.

Илби-шиди көргүзеринге ынак кижилер боттары номерлерни чогаадып турар апаар. Чижээ, бис элээн хей номерлерни боттарывыс чогаадып алдывыс, Оларның эң белени мындыг: илбичи көк демир стакан иштинче көпеек киир октаптар. Көрүкчүлер оон даажын шынап-ла дыңнаарлар. Стакан иштинче үрүп тургаш, илбичи көпеекти чидир тарбыдаптар. Демир стаканны аңдара тудуптарга, база чок болур. Илбичи оон дораан-на өске номерни күүседи бээр.

Бо илбиниң чажыды — демир стакан иштинде үш-дөрт дамды сугда. Ону көргүзүгү эгелээриниң мурнунда белеткеп алыр. Көпеекти демир стакан иштинге долгандырыптарга, ол оон дүвүнге чыпшына бээр.

Фокустарны тайылбырлаары белен, а оларны көрүкчүлерге чедиишкиниг бараалгаларын ш